

UNIVERZITET U SARAJEVU
EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**ETIKA U FUNKCIJI SPREČAVANJA POREZNIH ZLOUPOTREBA
SA POSEBNIM OSVRTOM NA SIVU EKONOMIJU I RAD NA CRNO**

Sarajevo, oktobar, 2024.

DŽAMALA RIKOVIĆ

U skladu sa članom 54. Pravila studiranja za I, II ciklus studija, integrisani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu, daje se

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Džamala Riković, studentica drugog (II) ciklusa studija, broj index-a 5944 na programu »Zajednički program u saradnji sa Ekonomskim fakultetom u Banjoj Luci MA+1«, smjer Forenzično računovodstvo, izjavljujem da sam završni rad na temu:

„ ETIKA U SPREČAVANJU POREZNIH ZLOUPOTREBA SA POSEBNIM OSVRTOM NA SIVU EKONOMIJU I RAD NA CRNO“

pod mentorstvom Prof. dr Benina Veledar izradila samostalno i da se zasniva na rezultatima mog vlastitog istraživanja. Rad ne sadrži prethodno objavljene ili neobjavljene materijale drugih autora, osim onih koji su priznati navođenjem literature i drugih izvora informacija uključujući i alate umjetne inteligencije.

Ovom izjavom potvrđujem da sam za potrebe arhiviranja predao/predala elektronsku verziju rada koja je istovjetna štampanoj verziji završnog rada.

Dozvoljavam objavu ličnih podataka vezanih za završetak studija (ime, prezime, datum i mjesto rođenja, datum odbrane rada, naslov rada) na web stranici i u publikacijama Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta.

U skladu sa članom 34. 45. i 46. Zakona o autorskom i srodnim pravima (Službeni glasnik BiH, 63/10) dozvoljavam da gore navedeni završni rad bude trajno pohranjen u Institucionalnom repozitoriju Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta i da javno bude dostupan svima.

Sarajevo, 14.10.2024. godine

Potpis studentice:

SAŽETAK

Ovaj rad se bavi analizom poreznih zloupotreba u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), s posebnim fokusom na sivu ekonomiju i rad na crno. Cilj istraživanja je bio identifikovati najzastupljenije oblike poreznih zloupotreba i sektore u kojima su one najprisutnije, te ispitati ulogu etičkih kodeksa u borbi protiv ovih negativnih pojava. Rezultati istraživanja ukazuju na to da su sektori građevinarstva, ugostiteljstva, maloprodaje i uslužnih djelatnosti najviše pogođeni sivom ekonomijom i radom na crno. Nedostatak dosljedne primjene etičkih kodeksa i zakonskih propisa dodatno doprinosi širenju ovih praksi, što podriva ekonomski razvoj i stabilnost društva. Preporučene mjere za suzbijanje poreznih zloupotreba uključuju jačanje nadzora i kontrole, dosljednu primjenu zakona, edukaciju i osvješćivanje javnosti, te podršku formalnom zapošljavanju. Kroz zajednički angažman svih relevantnih aktera - vlasti, regulatornih agencija, poslodavaca, radnika i civilnog društva - moguće je ostvariti značajan napredak u suzbijanju sive ekonomije i rada na crno, te promovirati poštene poslovne prakse i održivi ekonomski razvoj.

ABSTRACT

This paper analyzes tax evasion in the Federation of Bosnia and Herzegovina (FBiH), with a particular focus on the informal economy and unregistered work. The aim of the research was to identify the most prevalent forms of tax evasion and the sectors where they are most common, as well as to examine the role of ethical codes in combating these negative phenomena. The research results indicate that the construction, hospitality, retail, and service sectors are most affected by the informal economy and unregistered work. The lack of consistent application of ethical codes and legal regulations further contributes to the spread of these practices, undermining economic development and societal stability. Recommended measures to combat tax evasion include strengthening supervision and control, consistent application of laws, public education and awareness, and support for formal employment. Through the joint efforts of all relevant actors - authorities, regulatory agencies, employers, workers, and civil society - significant progress can be made in reducing the informal economy and unregistered work, promoting fair business practices, and achieving sustainable economic development.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Obrazloženje teme.....	1
1.2. Predmet i svrha istraživanja	4
1.3. Ciljevi istraživanja	6
1.4. Istraživačka pitanja	6
1.5. Metodologija istraživanja.....	6
1.6. Struktura rada.....	7
2. OSNOVE POSLOVNE ETIKE	7
2.1. Pojam i razvoj poslovne etike	8
2.2. Pojavni oblici neetičnog ponašanja u poslovanju.....	9
2.2.1. Korupcija	9
2.2.2. Kršenje prava radnika.....	10
2.2.3. Nepoštivanje zakonskih propisa i regulativa	11
2.2.4. Ostali oblici	11
2.3. Siva ekonomija i rad na crno kao osnovne vrste poreznih zloupotreba	12
2.3.1. Siva ekonomija	13
2.3.2. Rad na crno.....	14
2.4. Uticaj poslovne etike na ekonomski razvoj i društvenu stabilnost.....	15
2.5. Uloga lidera u promovisanju etičkog ponašanja u organizacijama	16
2.5.1. Uspostavljanje jasnihetičkih vrijednosti i normi	16
2.5.2. Modeliranje etičkog ponašanja.....	17
2.5.3. Uspostavljanje sistema poticaja i sankcija	17
2.5.4. Edukacija i osnaživanje članova tima.....	18
2.5.5. Izgradnja kulture transparentnosti i otvorenosti	18
2.6. Primjeri dobre prakse u poslovnoj etici.....	19
2.6.1. Zagovaranje transparentnosti.....	19
2.6.2. Mentorstvo i podrška	20
2.6.3. Edukacija i osvješćivanje.....	20

2.6.4. Ohrabrujuća klima za prijavu problema	21
2.6.5. Društveno odgovorno poslovanje	22
3. ETIKA U FUNKCIJI SPREČAVANJA ZLOUPOTREBA	22
3.1. Analiza poreznih zloupotreba u FBiH	23
3.1.1. Siva ekonomija	23
3.1.2. Rad na crno	25
3.1.3. Faktori koji doprinose poreznim zloupotrebama	26
3.1.4. Posljedice poreznih zloupotreba	27
3.1.5. Preporuke za smanjenje poreznih zloupotreba	29
3.2. Postojeće mjere za suzbijanje poreznih zloupotreb u vidu sive ekonomije i rada na crno	33
3.2.1. Siva ekonomija	33
3.2.2. Rad na crno	34
3.3. Strukturalna etička rješenja u borbi protiv poreznih zloupotreba sa osvrtom na sivu ekonomiju i rad na crno	35
3.3.1. Siva ekonomija	35
3.3.2. Rad na crno	35
3.4. Korupcija kao faktor u poreznim zloupotrebama	36
3.5. Međunarodna dimenzija borbe protiv poreznih zloupotreba	37
4. ISTRAŽIVAČKI DIO	38
4.1. Metodologija istraživanja	38
4.2. Rezultati istraživanja	40
4.3. Opis nalaza istraživanja	50
4.3.1. Etika u prevenciji sive ekonomije	50
4.3.2. Etika i rad na crno	51
4.3.3. Uloga regulatornih agencija i etičkih normi	51
4.3.4. Etički principi i pravni okvir	51
4.4. Diskusija	52
4.4.1. Osvrt na glavne nalaze	52
4.4.2. Povezivanje s prethodnim radovima	52
4.4.3. Ograničenja analize	53

4.4.4. Preporuke za daljnja istraživanja	54
5. ZAKLJUČAK.....	54
5.1. Da li su ispunjeni ciljevi rada	54
5.2. Odgovori na istraživačka pitanja	55
5.3. Rezultati istraživanja	57
5.3.1. Prisutnost poreznih zloupotreba	57
5.3.2. Uloga etičkog kodeksa	58
5.3.3. Identifikacija mjera.....	60
5.4. Ključni nalazi.....	61
REFERENCE	63

POPIS TABELA

<i>Tabela 1. Primjeri poreznih zloupotreba i njihove posljedice</i>	14
<i>Tabela 2. Efikasnost različiteih mjera u suzbijanju poreznih zloupotreba</i>	29
<i>Tabela 3. Struktura ispitanika</i>	39
<i>Tabela 4. Pristunost sive ekonomije i rada na crno u različitim sektorima.....</i>	58

1. UVOD

1.1. Obrazloženje teme

Pojam etike potječe od grčke riječi ethos - moral, običaj, karakter, boravište, zavičaj, ponašanje i vladanje. Kao znanstvena disciplina, etika se bavi proučavanjem načela ispravnoga, dobrog i moralnog djelovanja. U najširem smislu etika je filozofska disciplina koja se bavi proučavanjem načela i mjerila čovjekovog htijenja i ponašanja sa stajališta dobra i zla, kao i normi na osnovi kojih se odlučuje o ponašanju po tim načelima. Na taj način etička načela možemo razumijeti kao načela o prihvatljivom i neprihvatljivom ponašanju, odnosno kao standarde ponašanja po kojima se to ponašanje procjenjuje (Grivec, 2009).

Sokrat (469 – 399. g.p.n.e.) je isticao vrlinu, razumnost, istinu kao najviše etičke vrijednosti, a smisao života vidio je u umjerenosti, u upoznavanju sama sebe, poštovanju zakona. Za Sokrata vrlina i znanje su jedno. Dobar čovjek je onaj koji zna. A onaj koji zna šta je dobro ne može činiti zlo. Moralni intelektualizam prerastao je tako, kod Sokrata, u etički optimizam.

Za Platona (427 – 347. g.p.n.e.) prvi čovjek je čovjek kod koga umni dio vodi požudni dio i voljni dio. Jer, idealni čovjek kod Platona, kao i njegova idealna država, ima umni, požudni i voljni dio. Vrlina umnog dijela je mudrost. Vrline su požudnog dijela čovjeka razboritost, skromnost, umjerenost, a mane požudnog dijela su gramzivost, težnja za ugodom, porok. Vrlina je voljnog dijela čovjeka hrabrost, a mane voljnog dijela su častoljublje i težnja za vlašću. Mudrost, pravednost, umjerenost i hrabrost osnovne su kategorije Platonove etike.

Moral je skup određenih etičkih postavki koje određena zajednica živi kako bi se ostvarilo neko zajedničko dobro, živjela neka vjerovanja, postigli neki ciljevi. Moralna pravila mogu biti: pisani zakoni, pisani ili nepisani običaji, volja autoriteta, “istine vjere”, ideološko shvatanje sistema - režima itd... Postavlja se pitanje zašto bi čovjek dopustio da na njegovo etično razmišljanje utiču moralne postavke društva u kojem živi? Razlozi mogu biti:- pojedinac time stiče svoje “korisno” mjesto u društvu kojeg prihvaća prihvatanjem “pravila igre u društvu”, osjećaj pripadnosti nekoj grupi, osjećaj sigurnosti u grupi u kojoj pojedinac živi skladno s ostalima- zbog prihvatanja zajedničkih etičkih postavki, religioznih uvjerenja, ideoloških shvatanja, čovjek zapravo voli da živi s istomišljenicima jer mu je tako lakše živjeti sopstvene etičke postavke i prihvatati etičko ponašanje drugih oko njega.

Moral i etika se često koriste naizmjenično, što Jüssen (1984) objašnjava etimološkom strukturom grčke riječi ethos i odgovarajućim latinskim prijevodom mos/mores. On ističe da se moral i etika naizmjenično koriste pod pojmom filozofija morala, koji je prvi upotrijebio Ciceron, od početka antike do srednjeg vijeka, dok se od 16. vijeka moral

vraća na latinski pridjev moralan (moral). U novijem značenju iz 17. vijeka, zasniva se na francuskoj riječi moral. (Brink, 2000) pored deskriptivne funkcije, pridjev moralan se koristi kao moralno dobro u pozitivnom smislu. Frankena (1981) opisuje termin moralno u neutralnom smislu kao pripadnost moralu, dok Oxford English Dictionary (Chapman, 2015) moral definiše kao principe koji se odnose na razliku između dobrog i lošeg ili dobrog ponašanja i lošeg ponašanja. U aktuelnoj diskusiji moral je mjera po kojoj pojedinac slijedi moralne norme podvrgavajući se moralnom principu. (Horn, 1996). U ovom kontekstu, norma je mjera ili princip koji reguliše stav, djelovanje i ponašanje ljudi, a u slučaju odstupanja adekvatne sankcije (Berkel i Herzog, 1997).

Poslovna etika ima svoje dvije osnovne dimenzije ispoljavanja i manifestovanja, a to su kolektivna, grupna etika i etika pojedinca. Kolektivna etika uključuje etičke postupke u poslovnim odlukama rukovodstva i menadžmenta kompanija koje se odnose na spoljašnje subjekte i okruženje, ali i etičke odnose unutar samih kompanija. Na drugoj strani, pojedinac koji ne posjeduje elementarne principe lične poslovne etike, i ima deficit ukupnih moralnih standarda, uvijek je spreman da izvrši prevaru, da stavi svoje lične interese iznad kolektivnih, zakonskih, iznad normi običajnog poslovnog morala i ljudskog odnosa, da naruši poslovnu klimu i atmosferu. Osnovno pitanje koje se postavlja u analizi poslovne etike i odnosa ekonomije i etike jeste: gdje je granica koja određuje da li je nešto u poslovanju moralno ili nije? Odrediti granicu poslovne etike predstavlja veliki izazov za svakog rukovodioca i menadžera, ali i za sve zaposlene ljude. To je pitanje lične odluke, vlastitog doživljaja situacije, potreba, interesa i motiva, pitanje vlastitog moralnog integriteta, ali i pitanje kulturnog nasleđa, očekivanja i pritisaka koji dolaze iz preduzeća i okruženja.

O etici se često misli kao o racionalnom procesu primjene postojećih principa prilikom sudara dva moralna ograničenja. Najteže etičke dileme nastaju kada dođe do sukoba dva "ispravna" moralna ograničenja. Zato etika često podrazumijeva ravnotežu suprotstavljenih ispravnih odgovora, tamo gdje nema onih "tačnih". Primjer može biti radnik na poslu, koji obeća da će ćutati kada mu se kolega povjeri da je potkrao firmu. Ako šef pokuša da od prvog radnika izvuče potvrdu priznanja drugog, prvi radnik mora da odmjeri lojalnost kolegi (kao moralne vrijednosti) prema posvećenosti istini (kao drugoj moralnoj vrijednosti).

Računovodstvo, kao djelatnost vrijednosnog praćenja i proučavanja pojava povezanih s poslovanjem nekog poslovnog sistema, priprema informacije za vanjske i unutrašnje korisnike. Zato je značajno da se pojedinci koji na osnovu tih informacija donose svoje odluke mogu u njih pouzdati. Danas se teško može zamisliti da poslovođe svoje značajnije poslovne odluke donose bez sudjelovanja računovođa (Mayr, 2011). Prema Koletniku (2012) računovođe su dužni poštovati pravna, poslovno - etička i druga pravila koja im omogućavaju stručnu sposobnost. Nadalje, Buble (2006) smatra da se prilikom odlučivanja u nekom preduzeću u obzir uzimaju različite norme i vrijednosti. Matić i drugi (2009) navode kako se svako preduzeće, a ujedno i svi njegovi zaposlenici, često suočavaju s raznim poslovnim situacijama. U tim situacijama od njih se očekuje da

donose određene odluke i postupke. Međutim, te odluke i postupci ponekad su upitni kada se sagleda s moralnog i zakonskog stajališta. Siva ekonomija ili neformalni sektor po prvi put se javlja u izvještajima Međunarodne organizacije rada (ILO) 1970-tih godina u području zloupotrebe dječijeg rada u komercijalno-poljoprivrednom sektoru u kojima su djeca izložena štetnim i opasnim uslovima rada.

Ne postoji tačna definicija sive ekonomije koja u globalu obuhvata niz različitih djelatnosti. Od ilegalnih transakcija pa do kriminalnih radnji, odnosno sve aktivnosti koji označavaju skrivenu privrednu aktivnost. Osim naziva siva ekonomija ili siva privreda koriste se još termini neslužbena privreda, neformalna privreda, te rad na crno. Siva ekonomija je prisutna u cijelom svijetu, neovisno o društvenom, socijalnom ili političkom statusu zemlje. Također, i pojam sive ekonomije se tumači na različite načine. Tanzi (1983) sivu ekonomiju definiše kao ukupno zarađeni dohodak koji nije prijavljen poreznim vlastima ili kao ukupan dohodak koji nije uključen u nacionalne društvene račune. Smith (1985) sivu ekonomiju definiše kao “proizvodnju legalne i ilegalne robe i usluga za tržište koja nisu obuhvaćene službenim procjenama BDP-a”. Shneider (2003) definiše sivu ekonomiju kao neprijavljeni prihod od proizvodnje legalnih roba i usluga koje su plaćene, odnosno sve ekonomske aktivnosti koje bi bile oporezive da su prijavljene državnim vlastima. Također navodi kako je poprilično teško, ako ne i nemoguće, precizno definisati sivu ekonomiju jer se ona prilagođava promjenama u porezima, sankcijama poreznih vlasti, te općenitim moralnim stavovima. Feige (1990) definiše sivu ekonomiju kao nepoštovanje institucionalnih pravila u određenim oblicima privrednih aktivnosti. U tom slučaju sivu ekonomiju možemo podijeliti u četiri oblika: ilegalna (proizvodnja i distribucija zakonom zabranjenih dobara i usluga, trgovanje drogama prostitucija, ilegalno kockanje), neprijavljena (izbjegavanje fiskalnih pravila sadržana u poreznim zakonima), neregistirirana (gospodarske aktivnosti koje su trebale biti prijavljene službenoj statistici, ali njihovi nositelji to nisu učinili) i neformalna (obuhvata djelatnosti kojima se smanjuju troškovi poduzeća i nepoštuju administrativna pravila kojima se regulišu prava vlasništva).

Najviše sive ekonomije prisutno je u niskoprofitnim djelatnostima, zatim u radno intenzivnim sektorima, kao što su: građevinarstvo, poljoprivreda, ugostiteljstvo i usluge u domaćinstvu, u kojima je državna kontrola ograničena. Siva ekonomija sve više zauzima mjesto u industriji visoke tehnologije, gdje se izbjegava plaćanje poreza, zahvaljujući neprilagođenim propisima novim oblicima rada. U ovom kontekstu, neprijavljeni rad odnosi se na skriveni rad, prikrivenu zaposlenost, rad na crno ili ilegalni rad. U najvećem dijelu, ovi izrazi koriste se u industrijalizovanim zemljama i odnose se na različite tipove rada čije su aktivnosti pokrivene zakonom o radu, ali nisu u skladu sa nametnutim uslovima ili se u njihovom obavljanju izbjegava poštovanje administrativnih obaveza. Naprimjer, radnicima se isplaćuje iznos ispod zakonom utvrđene minimalne plate, poslodavci ne prijavljuju radnike na sve obavezne fondove, porezi i doprinosi se ne plaćaju na platu ili radnici koji rade za platu akumuliraju zarade sa beneficijama za nezaposlenost, bolovanje ili beneficije u slučaju nezgode. Jedina razlika između

prijavljenog i neprijavljenog rada jeste da neprijavljeni rad nije prijavljen Poreznoj upravi FBiH, radi poreza i socijalnog osiguranja.

Rad na crno javlja se u više oblika. Jedan od primjera je kod zaposlenih osoba koje nisu u radnom odnosu, a vode se u JU Službe za zapošljavanje, te su prijavljeni na fond zdravstva, da bi imali zdravstveno osiguranje, a rad na crno im daje mogućnost za dobru zaradu. Zatim, migranti kojima nije dopušten rad službeno u privredi. Treći oblik su zaposleni u stalnom radnom odnosu, koji se angažuju po osnovu drugog posla nakon ili čak za vrijeme redovnog radnog vremena. Prema Evropskoj fondaciji za poboljšanje životnih i radnih uslova, definicijom neprijavljenog rada pokrivena su različite plaćene aktivnosti, koje variraju od neformalnih usluga za domaćinstvo do prikrivenih aktivnosti koje obavljaju ilegalni rezidenti. U analitičke svrhe, razlikuju se tri tipa neprijavljenog rada.

Neprijavljena zaposlenost može se javiti unutar formalnog ili neformalnog preduzeća. U potpunosti neprijavljena zaposlenost podrazumijeva isplatu plate bez evidencije, dok djelimično neprijavljena zaposlenost znači da jedan dio plate ide kroz službene kanale, dok drugi dio nije prikazan u knjigama, kao što je slučaj s isplatom u kovertama. Takođe, samozaposleni radnici mogu obavljati neprijavljeni rad za preduzeće ili klijenta, poput domaćinstva, slično samozapošljavanju. Postoji i neprijavljeni rad koji je više društveno usmjeren, gdje se roba i usluge pružaju direktno poznanicima, rodbini ili prijateljima.

Rad na crno odnosno ilegalan rad podrazumjeva rad koji osoba obavlja za poslodavca, a koji nije zasnovan na zakonit način, odnosno zasnovan je bez pravne osnove i kao takav predstavlja nezakonit radni odnos. Rad na crno spada u niz aktivnosti koje se zbirnim imenom označavaju kao siva ekonomija. Sama činjenica se temelji na tome da u velikoj mjeri utječe na ekonomsku sliku države i remeti privredni rast, te kao takva jedna je od glavnih tema koja okupira socio-ekonomske tokove jedne zemlje.

Prema Evropskoj komisiji rad na crno predstavlja svaku naplatnu aktivnost koja je po svojoj naravi legalna, ali nije prijavljena nadležnim javnim vlastima, uzimajući pritom u obzir razlike zakonodavnih sistema država članica. Kolika je raširenost rada na crno, a time i važnost borbe protiv njega, govore procjene prema kojima on u ukupnoj ekonomiji posmatranih zemalja sudjeluje (ovisno o metodi procjene) s udjelom koji se kreće između 2% i 38%.

1.2. Predmet i svrha istraživanja

Sredstva dostupna u praksi za suzbijanje sive ekonomije i rada na crno su različita, no uglavnom se sugerira da se kombinuju stimulatívne mjere i mjere kažnjavanja. Rezultati istraživanja pokazuju da siva ekonomija zbog visoke stope nezaposlenosti (kroz neprijavljenu djelatnost, neprijavljene prihode ili radnike koji rade na crno, bez ugovora, bez prijave na obavezne fondove i bez socijalne zaštite) predstavlja globalni problem u BiH i svijetu. Porezna uprava FBiH i Federalni porezni inspektorati predstavljaju važne

saveznike u suočavanju sa problemima sive ekonomije i rada na crno, kao najznačajnijih poreznih zloupotreba. Međutim, zbog njihovih ograničenih resursa često nisu u mogućnosti da isprate sve porezne zloupotrebe koje se dešavaju u društvu. Zbog toga je potrebno raditi na prevenciji zloupotreba aktualiziranjem primjene Kodeksa etike kao svojevrsnog okvira profesionalnog ponašanja pojedinaca s ciljem zaštite i jačanja profesionalne discipline. Kodeks omogućava razumjevanje važnosti profesionalnih vrijednosti za donošenje odluka u najboljem interesu profesije. Izostanak etike i javne odgovornosti daje nam za posljedicu povećanje korupcije i zloupotreba, a time se narušavaju temelji mirnog, prosperitetnog i pravednog društva. Korupcija, odnosno zloupotreba dovodi do neefikasnosti i nedjelotvornosti lokalnih i regionalnih vlasti u izvršavanju njihovih dužnosti budući da se odluke ne donose na temelju onoga što je u interesu društva u cjelini, nego onoga što je u interesu donositelja odluka i njihovih saradnika. Zloupotreba predstavlja značajnu prijetnju održivom razvoju povećavajući siromaštvo i nejednakost. Zato je jačanje primjene Etičkog kodeksa unutar javne uprave jedan od ključnih preduslova za demokratski razvoj.

Revizija etike je proces koji se koristi za evaluaciju etičkog ponašanja u društvu, odnosno javnom sektoru. Trebalo bi pristupiti ocenjivanju koliko je dobro (ili loše) organizacija usklađena sa usaglašenim mjerilima etičkih standarda, odnosno da li se bavi krajnjom odgovornošću i odgovarajućim pozivanjem na odgovornost liderstva organizacije da promovise i obezbijedi da se rukovodstvo na svim nivoima i svi zaposleni ponašaju etički i time se uzdrže od djela zloupotrebe. Glavna svrha revizije etike je jačanje upravljanja etikom i etičkog ponašanja u javnom sektoru, te obezbjeđivanje dobrog upravljanja. Postoje sljedeće revizije etike.

Revizija pravilnosti je najmanje obuhvatna vrsta etičke revizije i procjenjuje koliko etički program subjekta ispunjava zakonske, regulatorne i političke standarde, te koliko organizacijsko i individualno ponašanje zadovoljava zahtjeve tog programa, kao što su kodeks ponašanja, protokoli i zaštita uzbunjivača. Međutim, samo postojanje tih mehanizama ne garantuje njihovo poštovanje. Revizija kulture ispituje kako zaposleni i druge zainteresovane strane doživljavaju standarde i ponašanje javnog sektora, dok revizija sistema ocenjuje integraciju etičkih principa, smjernica i procesa u organizacijski sistem te način na koji se njima upravlja.

Ovim radom, prije svega, se želi ukazati na važnost etike, odnosno podizanja svijesti o istoj, kako bi bila u funkciji sprečavanja zloupotrebe, te suzbijanju i kažnjavanju poreznih zloupotreba, prije svega sive ekonomije i rada na crno. Svrha istraživanja jeste identifikovati i istražiti sve faktore koji utječu na primjenu etičkog kodeksa u poslovanju, te motive koji utječu na pojavu sive ekonomije i rada na crno i kako se ono odražava na porezni sistem, njegova obilježja, prava i obaveze unutar njega, kao i posljedice po društvo.

1.3. Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja polaze od pretpostavke da etika može dovesti do sprečavanja poreznih zloupotreba, prije svega sive ekonomije i rada na crno, te su predstavljeni kako slijedi:

- Istražiti u kojoj mjeri se etički kodeksi primjenjuju na tržištu rada u FBiH.
- Analizirati koliko su porezne zloupotrebe u formi sive ekonomije i rada na crno prisutne u FBiH.
- Istražiti da li postoji jedinstvena metodologija pristupa sprečavanju poreznih zloupotreba u FBiH.
- Ponuditi moguća rješenja u pogledu adekvatnog prevazilaženja problematike poreznih zloupotreba.

Naime, jačanje svijesti o važnosti etike, unapređenje metoda i alata u borbi protiv poreznih zloupotreba, te edukacija o načinu prijavljivanja slučajeva poreznih zloupotreba je od velike važnosti u sprečavanju istih.

1.4. Istraživačka pitanja

Da bi se primjereno ostvarila svrha istraživanja i postigli ciljevi istraživanja postavljena su sljedeća istraživačka pitanja:

- U kojim oblicima i djelatnostima se najčešće pojavljuju porezne zloupotrebe kao što su siva ekonomija i rad na crno?
- Da li je nedostatak primjene etičkog kodeksa povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno?
- Kakva je uloga etičkog kodeksa u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno?
- Koje mjere bi dale najefikasnije rezultate kada je u pitanju borba protiv poreznih zloupotreba kao što su siva ekonomija i rad na crno?

1.5. Metodologija istraživanja

U okviru prvog dijela istraživanja će se obraditi sekundarni izvori podataka i informacija, odnosno prikupljenih podataka koji su već objavljeni u različitim izvorima i to: knjige iz oblasti krivičnog zakonodavstva, porezne oblasti, oblasti etike, zakonski i podzakonski akti, magistarski i doktorski radovi koji tretiraju navedenu problematiku, priručnici sa seminara vezanih za problematiku etike u funkciji sprečavanja zloupotreba sa osvrtom rada na crno.

Drugi dio istraživanja će se bazirati na kvalitativnoj analizi uz pomoć intervjua poreznih inspektora, što je najbolja tehnika za istraživanje stavova i vrijednosti jer omogućava prikupljanje opsežnijih i intimnijih podataka nego bilo koja druga ispitivačka tehnika, a u konkretnom slučaju radi se o temi i podacima o kojima ispitanici imaju dovoljno saznanja i radnog iskustva. Kada je u pitanju tehnika intervjuisanja koristit ćemo

sinkronu komunikaciju, a u slučaju spriječenosti i asinkronu komunikaciju i to jednokratni intervju. Ispitanici će biti porezni inspektori čija je nadležnost nadzor nad primjenom zakonskih propisa privrednih društava iz oblasti direktnih poreza i drugih javnih prihoda. S obzirom da će u uzorku biti ispitanici sa visokom stručnom spremom i dužim radnim iskustvom na poziciji poreznih inspektora, opravdano je očekivati da razumiju temu te da daju relevantne informacije i preporuke potrebne za prepoznavanje predmeta istraživanja i postizanje ciljeva istraživanja.

1.6. Struktura rada

Ovaj rad se fokusira na problematiku poreznih zloupotreba, sive ekonomije i rada na crno u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) te na ulogu etičkog kodeksa u borbi protiv ovih pojava. Cilj je istražiti na koji način etika može doprinijeti sprečavanju poreznih zloupotreba i sive ekonomije te predstaviti moguća rješenja za adekvatno prevazilaženje ovih problema.

Struktura rada je koncipirana u skladu s ciljevima istraživanja i metodologijom koja je odabrana za postizanje tih ciljeva.

Prvi dio rada će se fokusirati na analizu sekundarnih izvora podataka. Kroz pregled literature, analizirat će se relevantna literatura iz oblasti krivičnog zakonodavstva, poreznih propisa, etike te drugih relevantnih oblasti. Osim toga, bit će analizirana i relevantna dokumentacija poput zakona, propisa i politika koji se odnose na porezne zloupotrebe i sivu ekonomiju.

Drugi dio istraživanja koristiće kvalitativnu analizu putem intervjua s poreznim inspektorima. Cilj je dobiti dublji uvid u stavove, iskustva i preporuke stručnjaka iz ove oblasti. Intervjui će biti vođeni putem sinkrone komunikacije, a dostupna će biti i opcija asinkrone komunikacije za ispitanike koji nisu u mogućnosti za direktni kontakt.

Kroz ova dva dijela istraživanja, rad će doprinijeti boljem razumijevanju problematike poreznih zloupotreba, sive ekonomije i rada na crno u FBiH te identifikaciji mogućih rješenja i preporuka za prevenciju i suzbijanje ovih pojava. Osim toga, naglasak će biti stavljen na ulogu etičkog kodeksa u ovom kontekstu te na mogućnosti jačanja svijesti o važnosti etičkog ponašanja u sprečavanju poreznih zloupotreba.

2. OSNOVE POSLOVNE ETIKE

U današnjem globalizovanom i kompleksnom poslovnom okruženju, poslovna etika ima ključnu ulogu u oblikovanju poslovnih praksi i donošenju odluka. Ona se odnosi na moralne principe, vrijednosti i standarde koji usmjeravaju ponašanje pojedinaca i organizacija u poslovnom svijetu. Kako bi se osigurala pravičnost, integritet i

odgovornost u poslovanju, poslovna etika postavlja osnove za održavanje povjerenja među poslovnim subjektima i širem društvenom kontekstu.

U uvodu ovog istraživačkog rada, istražiti ćemo fundamentalne koncepte poslovne etike u kontekstu borbe protiv poreznih zloupotreba, sive ekonomije i rada na crno u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH). Ova tematika postaje sve važnija s obzirom na sveprisutnost tih problema u savremenom društvu. Porezne zloupotrebe, siva ekonomija i rad na crno predstavljaju ozbiljne izazove za ekonomski razvoj i socijalnu pravdu, te stoga zahtijevaju odgovarajuće strategije i pristupe za njihovo suzbijanje.

Kroz dubinsku analizu literature, zakonskih i podzakonskih akata, te prikupljenih podataka iz relevantnih izvora, istražiti ćemo na koji način primjena etičkih načela može doprinijeti prevenciji i suzbijanju ovih problema. Fokus će biti na identifikaciji ključnih faktora koji utječu na pojavu poreznih zloupotreba i sive ekonomije, te na ulozi poslovne etike u njihovom sprečavanju.

Cilj ovog istraživanja nije samo analizirati trenutno stanje i izazove, već i ponuditi konkretna rješenja i smjernice za unapređenje prakse poslovne etike u FBiH. Kroz proučavanje postojećih spoznaja, analizu slučajeva i intervjuisanje relevantnih aktera u poslovnom sektoru, ovaj rad će istražiti moguće strategije za jačanje integriteta, odgovornosti i transparentnosti u poslovanju, s ciljem stvaranja fer i održivog poslovnog okruženja.

U nastavku istraživanja, detaljnije ćemo analizirati osnovne principe poslovne etike, istražiti prisutnost poreznih zloupotreba u FBiH te identifikovati moguće pristupe za njihovo suzbijanje. Također, razmotrit ćemo ulogu institucija, kao što su porezne uprave i inspekcije, te njihovu spremnost i kapacitet za efikasno djelovanje u prevenciji i suzbijanju navedenih problema. Kroz sve navedene korake, cilj nam je pružiti sveobuhvatan uvid u kompleksnu problematiku poreznih zloupotreba i sive ekonomije te ponuditi praktične smjernice za njihovo rješavanje.

2.1. Pojam i razvoj poslovne etike

Poslovna etika, kao fundamentalni koncept u poslovnom svijetu, obuhvata moralne principe, vrijednosti i standarde ponašanja koji usmjeravaju aktivnosti pojedinaca i organizacija unutar poslovnog okruženja. Ova grana etike postavlja temelj za donošenje moralno ispravnih odluka u svim aspektima poslovanja, a posebno naglašava važnost integriteta, pravednosti, odgovornosti i transparentnosti.

Pojam poslovne etike proizlazi iz šireg koncepta etike, koji se bavi proučavanjem moralnih normi, vrijednosti i dilema. U poslovnom kontekstu, poslovna etika postavlja standarde ponašanja koji se odnose na poslovne interakcije, odnose s klijentima, zaposlenicima, dobavljačima, društvom i okolišem. Ona osigurava da se poslovne

aktivnosti obavljaju na način koji poštuje moralne principe i doprinosi dobrobiti svih zainteresiranih strana (Ćorić i Jelavić, 2009).

Razvoj poslovne etike može se pratiti kroz historiju poslovanja i društvenih promjena. Tradicionalno, poslovni svijet uglavnom je bio usmjeren na ostvarivanje profita, često na račun moralnih principa i društvene odgovornosti. Međutim, kako su se društvene vrijednosti mijenjale, tako su se i očekivanja od poslovanja transformisala. U skladu s tim, poslovna etika postala je sve važnija u savremenom poslovnom okruženju.

Danas, poslovna etika ne samo da se smatra moralnom obavezom, već i ključnim faktorom za dugoročni uspjeh organizacija. Ona podrazumijeva promociju integriteta, transparentnosti i odgovornosti u svim aspektima poslovanja, što doprinosi izgradnji povjerenja, lojalnosti i ugleda među svim interesnim grupama.

U istraživanju koje slijedi, fokusirat ćemo se na dublje razumijevanje pojmova i principa poslovne etike u kontekstu borbe protiv poreznih zloupotreba, sive ekonomije i rada na crno u Federaciji Bosne i Hercegovine. Analizirat ćemo kako primjena poslovne etike može doprinijeti suzbijanju ovih problema te identifikovati strategije i pristupe koji mogu unaprijediti integritet i odgovornost u poslovanju.

2.2. Pojavni oblici neetičnog ponašanja u poslovanju

Neetično ponašanje u poslovanju predstavlja ozbiljan izazov s kojim se suočavaju organizacije širom svijeta. To obuhvata različite oblike nepoštenja, kršenja moralnih i zakonskih normi, te manipulaciju informacijama ili resursima u cilju ostvarivanja ličnih ili korporativnih interesa, često na štetu drugih zainteresiranih strana.

2.2.1. Korupcija

Korupcija, kao kompleksan fenomen, ne ograničava se samo na očigledne primjere primanja i davanja mita ili zloupotrebe položaja. Ona duboko prožima strukture društva, infiltrirajući se u različite aspekte poslovanja, politike, i društvenih odnosa. U poslovnom kontekstu, korupcija može imati različite manifestacije, često suptilne i teško uočljive na prvi pogled, ali s nesagledivim posljedicama.

Primjerice, mimo očiglednih slučajeva mita, korupcija može biti prisutna u procesima zapošljavanja unutar organizacija. Nepotizam, kao oblik koruptivne prakse, može biti rasprostranjen u situacijama kada se rodbinski ili prijateljski odnosi favorizuju u odnosu na kvalifikacije ili sposobnosti kandidata. Ovo stvara disbalans u radnoj snazi, negativno utiče na moral zaposlenika i kompetitivnost organizacije na tržištu rada.

Također, korupcija može biti prisutna i u odnosima s poslovnim partnerima ili dobavljačima. Povlašćivanje određenih partnera u procesima nabavke ili sklapanja ugovora, neovisno o njihovoj stvarnoj sposobnosti ili konkurentnosti ponude, stvara

nepravednu konkurenciju, često na štetu drugih učesnika na tržištu. Dodatno, korupcija se može manifestovati i kroz iskorištavanje resursa ili informacija u svrhu lične koristi, zloupotrebom poslovnih pozicija ili pristupa privilegovanim informacijama. Ovo ne samo da narušava povjerenje unutar organizacija već može imati i širu društvenu dimenziju, dovodeći u pitanje integritet tržišta, stabilnost institucija i vladavinu prava (Ćorić i Jelavić, 2009).

Stoga, suzbijanje korupcije zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje ne samo kaznene mjere već i promociju transparentnosti, odgovornosti i integriteta kao temeljnih vrijednosti poslovanja. Edukacija, osnaživanje institucija, jačanje pravnog okvira i podsticanje aktivne participacije svih relevantnih aktera su ključni koraci u borbi protiv koruptivnih praksi i stvaranju fer i konkurentnog poslovnog okruženja.

2.2.2. Kršenje prava radnika

Kršenje prava radnika je duboko ukorijenjen problem koji se širi kroz različite slojeve poslovnog svijeta, od malih preduzeća do velikih korporacija. Različiti oblici diskriminacije, zlostavljanja, kršenja radnih prava i nedostatak socijalne zaštite stvaraju složen mozaik problema koji utječu na život i rad ljudi širom svijeta.

Diskriminacija na radnom mjestu je ozbiljan prekršaj koji može imati duboke psihološke i profesionalne posljedice po zaposlene. Bez obzira na to jesu li temeljene na rodu, dobi, nacionalnosti ili bilo kojoj drugoj karakteristici, diskriminacijske prakse stvaraju ozračje neravnopravnosti i nepovjerenja unutar organizacije, često dovodeći do smanjene produktivnosti i lojalnosti zaposlenih.

Zlostavljanje na radu, bilo da je u formi verbalnog nasilja, mobinga ili emocionalnog iscrpljivanja, predstavlja ozbiljan problem koji može trajno oštetiti mentalno i emocionalno zdravlje radnika. Takvo ponašanje ne samo da smanjuje radnu produktivnost već stvara i toksično okruženje koje negativno utječe na radne odnose i atmosferu u organizaciji.

Kršenje osnovnih radničkih prava, uključujući pravo na odgovarajuću naknadu, sigurnost na radu, odmor i slobodne dane, oslabljuje temelje radničkih prava i doprinosi ekonomskoj nesigurnosti zaposlenih. Nedostatak poštovanja tih prava može dovesti do demotivacije, lojalnosti prema organizaciji i lošeg rada.

Nedostatak socijalne zaštite dodatno komplikuje situaciju, pogotovo u situacijama bolesti, povreda na radu ili gubitka posla. Nedovoljna podrška radnicima u ovim ključnim trenucima života može imati dugoročne posljedice na njihovo fizičko i emocionalno zdravlje, kao i na njihovu motivaciju i produktivnost na poslu.

Stoga je imperativ da organizacije usvoje sveobuhvatan pristup zaštiti radničkih prava i osiguraju pravedno, sigurno i podržavajuće radno okruženje za svoje zaposlene. To

uključuje ne samo usvajanje jasnih politika i procedura, već i kontinuisanu edukaciju zaposlenika o njihovim pravima, kao i pružanje podrške i resursa potrebnih za izgradnju zdravog i produktivnog radnog okruženja.

2.2.3. Nepoštivanje zakonskih propisa i regulativa

Nepoštovanje zakonskih propisa i regulativa u oblasti poreza predstavlja složen i širok problem s kojim se organizacije suočavaju, a posljedice njegovog neadekvatnog rješavanja mogu biti duboko ukorijenjene u društvenoj i ekonomskoj strukturi. Porezne prevare, kao što su lažno prikazivanje prihoda ili troškova, manipulacija finansijskim izvještajima ili izbjegavanje plaćanja poreza putem komplikovanih mehanizama offshoringa ili sličnih praksi, mogu imati razorne posljedice.

Prvo, takve aktivnosti direktno ugrožavaju stabilnost državne blagajne, smanjujući prihode namijenjene za javne službe, infrastrukturu i socijalne programe. Smanjeni porezni prihodi mogu ograničiti sposobnost vlade da pruži osnovne usluge i podršku najranjivijim članovima društva, kao što su obrazovanje, zdravstvo i socijalna sigurnost. To zauzvrat može doprinijeti povećanju socijalnih nejednakosti i smanjenju kvaliteta života građana. Drugo, porezne prevare narušavaju fer konkurenciju na tržištu. Organizacije koje izbjegavaju plaćanje poreza stvaraju nepravednu prednost nad onima koji poštuju zakone, što može dovesti do iskrivljenja tržišnog natjecanja. To ne samo da šteti poštenim preduzećima već i narušava povjerenje potrošača u tržište kao cjelinu. Kada potrošači gube povjerenje u integritet tržišta, to može dovesti do smanjene potrošnje i investicija, što dalje može usporiti ekonomski rast. Treće, takve prakse mogu izazvati neobjavljenu konkurenciju, posebno među malim i srednjim poduzećima koja nemaju resurse ili kapacitete da se takmiče s onima koji koriste neetičke porezne strategije. To može dovesti do isključivanja tih poduzeća s tržišta, smanjenja konkurencije i inovacija te stvaranja monopolističkih struktura koje štete ekonomskom razvoju (Aleksić, 2007).

Stoga je od vitalne važnosti da organizacije prepoznaju ozbiljnost problema neetičnog ponašanja u poreznim pitanjima i preuzmu odgovornost za uspostavljanje visokih standarda integriteta, transparentnosti i poštovanja zakona. To zahtijeva ne samo pridržavanje poreznih propisa već i razvoj etičke kulture unutar organizacija, koja promoviše odgovorno poslovanje, poštivanje zakona i društvenu odgovornost. Samo kroz takav sveobuhvatan pristup možemo izgraditi fer, transparentno i održivo poslovno okruženje koje podržava ekonomski rast i razvoj zajednice.

2.2.4. Ostali oblici

Lažno oglašavanje, obmanjivanje potrošača i manipulacija javnim mišljenjem su kompleksni problemi koji se često koriste u poslovanju kako bi se stvorila lažna percepcija proizvoda ili usluga, što može imati ozbiljne posljedice ne samo po potrošače već i po same organizacije. Kada se organizacije odluče za ovakve prakse, one riskiraju

ne samo gubitak povjerenja potrošača već i izloženost pravnim posljedicama, sankcijama i reputacijskim štetama. Lažno oglašavanje, koje uključuje neistinite tvrdnje o kvaliteti, performansama ili karakteristikama proizvoda ili usluga, može dovesti do razočaranja i nezadovoljstva potrošača kada shvate da su informacije bile obmanjujuće. To ne samo da šteti ugledu kompanije već može dovesti i do pravnih postupaka i gubitka povjerenja potrošača (Aleksić, 2007).

Obmanjivanje potrošača ide korak dalje od lažnog oglašavanja jer uključuje namjerno davanje pogrešnih ili zavaravajućih informacija o proizvodima ili uslugama s ciljem povećanja prodaje ili ostvarivanja drugih koristi. Ovakve prakse ne samo da su neetičke već su i protuzakonite, te izlažu organizacije riziku od pravnih postupaka, novčanih kazni i gubitka ugleda. Manipulacija javnim mišljenjem, koja uključuje namjerno oblikovanje ili kontrolisanje informacija kako bi se stvorila određena percepcija ili reakcija javnosti, također može nanijeti štetu organizaciji. Kada se organizacija uhvati u manipulaciji ili širenju lažnih informacija, to može ozbiljno narušiti povjerenje javnosti, što može dovesti do gubitka klijenata, investitora ili podrške zajednice.

Sve ove prakse ne samo da su neetičke već mogu imati dugoročne posljedice po reputaciju, uspjeh i opstanak organizacije na tržištu. Stoga je od vitalnog značaja da organizacije usvoje visoke standarde etike u poslovanju, promovišu transparentnost, istinito oglašavanje i poštovanje potrošača kako bi izgradile povjerenje i lojalnost svojih klijenata. To zahtijeva integritet, odgovornost i poštovanje zakona na svim nivoima organizacije, kao i angažovanje u izgradnji održivih odnosa s potrošačima i širom zajednicom.

2.3. Siva ekonomija i rad na crno kao osnovne vrste poreznih zloupotreba

Siva ekonomija i rad na crno predstavljaju složene fenomene koji imaju značajan uticaj na ekonomiju i društvo. Siva ekonomija obuhvata aktivnosti koje nisu prijavljene vlastima radi izbjegavanja poreza ili drugih obaveza, dok rad na crno podrazumijeva zapošljavanje radnika bez regulisanih ugovora i prijava, često uz izbjegavanje plaćanja poreza i doprinosa.

Ovi oblici poreznih zloupotreba predstavljaju ozbiljan izazov za ekonomski razvoj i socijalnu pravdu. Siva ekonomija dovodi do gubitka prihoda za državu, smanjenja konkurentnosti legalnih privrednika i narušavanja fer tržišnih uslova. Također, rad na crno često rezultuje iskorištavanjem radnika, kršenjem radnih prava i nedostatkom socijalne zaštite, što negativno utiče na kvalitet života i dostojanstvo ljudi. Da bi se efikasno suočili sa sivom ekonomijom i radom na crno, neophodno je uspostaviti integrisane strategije koje kombinuju stimulativne mjere, kao što su smanjenje poreza i administrativnih prepreka za legalno poslovanje, sa rigoroznim kontrolama i kažnjavanjem nepravilnosti. Također, važno je raditi na podizanju svijesti javnosti o

štetnim posljedicama sive ekonomije i promovisati vrijednosti legalnog i transparentnog poslovanja (Feige, 1998).

Porezne uprave i inspekcijski organi imaju ključnu ulogu u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno, ali je važno osigurati da imaju adekvatne resurse i ovlaštenja za efikasno djelovanje. Također, saradnja sa drugim relevantnim institucijama, kao što su sudovi i policijske snage, ključna je za uspješnu implementaciju antikorupcijskih mjera i suzbijanje nelegalnih aktivnosti.

2.3.1. Siva ekonomija

Siva ekonomija, kao složen fenomen, obuhvata različite aspekte nelegalnih aktivnosti koje se odvijaju izvan formalnog ekonomskog sistema i često izbjegavaju porezne obaveze, doprinoseći time poreznim zloupotrebama. Ovaj pojam obuhvata različite oblike poslovanja, uključujući rad na crno, ilegalne trgovine, izbjegavanje plaćanja poreza i doprinosa, te druge nelegalne prakse. Uzroci sive ekonomije su duboko ukorijenjeni u društvenim, ekonomskim i političkim faktorima. Visoke porezne stope, složeni poreski sistemi, nedostatak efikasne regulative, korupcija, nedostatak povjerenja u institucije, nezaposlenost i ekonomska nesigurnost samo su neki od faktora koji doprinose širenju sive ekonomije. Također, nedostatak socijalne pravde i nejednakosti u raspodjeli bogatstva često motivišu pojedince da se okrenu nelegalnim poslovnim praksama kako bi preživjeli ili ostvarili veće profit. (Schneider, 2000)

Posljedice sive ekonomije su ozbiljne i dugoročne. Nedostatak prihoda za državu dovodi do smanjenja finansiranja javnih usluga, kao što su zdravstvo, obrazovanje i socijalna zaštita. Osim toga, siva ekonomija narušava fer konkurenciju na tržištu, što dovodi do iskrivljavanja tržišnih mehanizama i ugrožava legalne poslovne subjekte. Nezaposlenost, loši uslovi rada, neregulisani radni odnosi i niska primanja samo su neke od posljedica koje siva ekonomija može imati na radnike i njihove porodice.

Suočavanje sa sivom ekonomijom zahtijeva integrisan pristup koji uključuje reforme poreskog sistema, jačanje institucija, unapređenje zakonodavstva i regulative, te podizanje svijesti građana o štetnim posljedicama nelegalnih aktivnosti. Prevencija sive ekonomije zahtijeva i izgradnju povjerenja u institucije, promociju etičkih poslovnih praksi, kažnjavanje nepravilnosti i podršku legalnim poslovnim subjektima.

Kroz usklađene napore vlade, privatnog sektora, civilnog društva i akademske zajednice, moguće je postići značajan napredak u borbi protiv sive ekonomije i stvaranju održivog i pravednog ekonomskog okruženja. Ovo zahtijeva dugoročne strategije, transparentnost u radu institucija, podsticajno poresko okruženje i promociju poštovanja zakona i etičkih normi kako bi se stvorili uslovi za prosperitet i inkluzivni ekonomski rast. Nekoliko ostalih vrsta poreznih zloupotreba u tabeli ispod.

Tabela 1. Primjeri poreznih zloupotreba i njihove posljedice

Vrsta zloupotrebe	Opis	Posljedice
Rad na crno	Zapošljavanje radnika bez prijave i uplate doprinosa	Smanjenje poreskih prihoda i nelojalna konkurencija
Neizdavanje računa	Izbjegavanje izdavanja fiskalnih računa za pružene usluge i prodaju	Smanjenje poreskih prihoda i nelojalna konkurencija
Falsifikovanje dokumenata	Lažiranje finansijskih izvještaja i prijava poreza	Smanjenje poreskih prihoda i nraušavanje poslovne etike
Fiktivni poslovi	Prikazivanje lažnih transakcija radi izbjegavanja poreza	Smanjenje poreskih prihoda i nraušavanje poslovne etike
Krijumčarenje	Uvoz i izvoz robe preko granice bez plaćanja carine i poreza	Smanjenje poreskih prihoda i opasnost za zdravlje i sigurnost potrošača

Izvor: Izrada autora prema javno dostupnim podacima

2.3.2. Rad na crno

Rad na crno, kao jedan od najraširenijih oblika poreznih zloupotreba, predstavlja kompleksnu problematiku koja duboko prožima ekonomiju i društvo. Ovaj fenomen nije ograničen samo na Bosnu i Hercegovinu, već je prisutan širom svijeta, s različitim varijacijama i utjecajima u zavisnosti od konteksta i specifičnosti svake zemlje.

Ključni karakteristike rada na crno uključuju zapošljavanje radnika bez prijavljivanja nadležnim državnim institucijama, čime se izbjegava plaćanje poreza, doprinosa i drugih zakonskih obaveza. Ova praksa, iako prividno korisna za poslodavce u smislu smanjenja troškova, ima ozbiljne i dugoročne posljedice po ekonomiju, društvo i samu radnu snagu (Dell'Anno, 2008).

U ekonomskom smislu, rad na crno umanjuje prihode države, što direktno utiče na finansiranje javnih usluga, infrastrukture i socijalnih programa. Smanjenjem fiskalnih prihoda, država ima manje resursa za ulaganje u obrazovanje, zdravstvo, socijalnu zaštitu i druge ključne sektore, što dugoročno može dovesti do smanjenja kvaliteta života i ekonomske nejednakosti

Sa sociološke strane, rad na crno negativno utiče na radnike i njihove porodice. Radnici koji rade na crno često su izloženi niskim primanjima, prekovremenom radu, lošim uslovima rada i nedostatku socijalne zaštite. Ova situacija rezultuje ekonomskom ranjivošću, siromaštvom i socijalnom isključenošću, čime se narušava društvena kohezija i solidarnost.

Pored toga, rad na crno stvara nefer konkurenciju na tržištu rada, jer poslodavci koji poštuju zakonske norme suočavaju se s nepoštenom konkurencijom od strane onih koji ilegalno zapošljavaju radnike. Ovo može dovesti do narušavanja ravnoteže na tržištu, stagnacije ekonomskog rasta i gubitka povjerenja u institucije.

Suočavanje s ovom problematikom zahtijeva sveobuhvatan pristup koji uključuje zakonodavne reforme, jačanje inspeksijskih organa, podsticaj legalnog zapošljavanja, edukaciju radnika i poslodavaca, te promociju etičkih poslovnih praksi. Ključno je osigurati da zakoni i propisi budu jasni, dosljedno primjenjivani i adekvatno sankcionisani u slučaju kršenja. Također, važno je podsticati svijest o pravima i obavezama radnika i poslodavaca, te promovirati etičke vrijednosti kao osnovu održivog i pravednog tržišta rada.

Ukupno gledano, suzbijanje rada na crno zahtijeva dugoročnu posvećenost svih relevantnih aktera u društvu, uključujući vladine institucije, sindikate, poslodavce, civilno društvo i samu radnu snagu. Samo kroz koordinisane napore i integrisane strategije moguće je postići značajan napredak u borbi protiv ove problematike i stvaranju pravednijeg, održivijeg i prosperitetnijeg društva.

2.4. Uticaj poslovne etike na ekonomski razvoj i društvenu stabilnost

Uticaj poslovne etike na ekonomski razvoj i društvenu stabilnost predstavlja složen koncept koji obuhvata širok spektar faktora, međusobno povezanih i od suštinskog značaja za održivi razvoj svake zajednice. Poslovna etika, kao svojevrsni moralni kompas koji usmjerava aktivnosti organizacija, nije samo puko pridržavanje zakona i propisa, već dublje ukorijenjena u vrijednostima poštovanja, integriteta i odgovornosti.

Razumijevanje uticaja poslovne etike na ekonomski razvoj počinje sagledavanjem njenih implikacija na poslovne prakse. Organizacije koje se pridržavaju visokih standarda etičkog ponašanja često stvaraju pozitivnu radnu atmosferu, što rezultuje povećanom produktivnošću i inovativnošću. Kroz poštovanje prava radnika, promovisanje raznolikosti i inkluzivnosti te transparentno upravljanje, organizacije mogu izgraditi jake temelje za dugoročni ekonomski rast. Pored toga, poslovna etika ima ključnu ulogu u oblikovanju odnosa s interesnim grupama, uključujući potrošače, investitore, dobavljače i širu zajednicu. Kroz transparentno i odgovorno poslovanje, organizacije mogu graditi povjerenje i lojalnost svojih klijenata, čime se osigurava stabilna potražnja za proizvodima i uslugama. Investitori, s druge strane, često preferiraju ulaganja u kompanije koje demonstriraju visoke standarde etičkog ponašanja, što može doprinijeti prilivu kapitala i podržati rast i širenje poslovanja (Dujanić, 2003).

U kontekstu društvene stabilnosti, poslovna etika igra ključnu ulogu u očuvanju integriteta tržišta i spriječavanju socijalnih tenzija. Eliminisanje neetičkih praksi poput korupcije, nepotizma ili nepravedne konkurencije omogućava svim akterima na tržištu da se takmiče na fer i transparentan način, što doprinosi ravnoteži i harmoniji u poslovnom

okruženju. Kroz društveno odgovorno poslovanje, organizacije također mogu aktivno doprinijeti rješavanju društvenih problema poput siromaštva, nejednakosti i zaštite životne sredine, čime jačaju svoju ulogu kao korporativni građani.

U zaključku, poslovna etika nije samo sredstvo za postizanje profita već i temelj za održivi ekonomski razvoj i društvenu stabilnost. Njen pozitivan uticaj seže duboko u tkivo društva, oblikujući vrijednosti, norme i prakse koje nas vode ka prosperitetnijoj i pravednijoj budućnosti.

2.5. Uloga lidera u promovisanju etičkog ponašanja u organizacijama

Uloga liderstva u promovisanju etičkog ponašanja u organizacijama nije samo ključna, već i kompleksna. Lideri imaju značajnu odgovornost u uspostavljanju, održavanju i unapređivanju etičke kulture unutar organizacija, što zahtijeva duboko razumijevanje i angažman na različitim nivoima.

2.5.1. Uspostavljanje jasnihetičkih vrijednosti i normi

Uspostavljanje jasnih etičkih vrijednosti i normi ključno je za stvaranje pozitivne etičke kulture u organizaciji. Lideri ne samo da trebaju postaviti te vrijednosti, već ih trebaju duboko ukorijeniti u svakodnevno poslovanje i ponašanje zaposlenika.

To zahtijeva više od jednostavnog popisa pravila; vrijednosti bi trebale biti oživljene i praktikovane u svim aspektima organizacijskog djelovanja. Naprimjer, lideri mogu redovno organizovati radionice, seminare ili timske sastanke posvećene raspravi o etičkim pitanjima. Kroz te interaktivne sesije, zaposlenici se potiču da aktivno sudjeluju u razumijevanju i primjeni etičkih vrijednosti u svom radu. Takve inicijative ne samo da pružaju priliku za podučavanje, već i za dijeljenje iskustava, mišljenja i perspektiva među zaposlenicima. Rasprave o stvarnim situacijama i dilemama koje se mogu pojaviti u radnom okruženju omogućavaju zaposlenicima da razviju dublje razumijevanje i osjećaj odgovornosti prema etičkim vrijednostima organizacije (Krkač i Volarević i Josipović, 2011).

Dodatno, lideri bi trebali biti aktivni primjeri etičkog ponašanja. Njihova dosljednost u primjeni etičkih principa i odluka u teškim situacijama služi kao model za zaposlenike. Kada lideri demonstriraju integritet i odgovornost u svom radu, to inspiriše povjerenje i poštovanje među osobljem, potičući ih da slijede isti primjer.

Sve u svemu, uspostavljanje jasnih etičkih vrijednosti i normi zahtijeva kontinuisani angažman lidera kako bi se osiguralo da se one integriraju u srž organizacijske kulture. Kroz aktivnu podršku, obrazovanje i vlastiti primjer, lideri mogu stvoriti okruženje u kojem se etičko ponašanje ne samo cijeni, već se smatra ključnim elementom uspjeha organizacije.

2.5.2. Modeliranje etičkog ponašanja

Modeliranje etičkog ponašanja ključno je za uspostavljanje pozitivne etičke kulture u organizaciji. Osim što bi lideri trebali biti primjer drugima, trebali bi i proaktivno podučavati svoje zaposlenike o važnosti dosljednosti u primjeni etičkih principa.

To bi moglo uključivati organizovanje otvorenih diskusija o realnim situacijama koje se mogu susresti u poslovanju. Kroz te diskusije, zaposlenici bi imali priliku razmotriti različite etičke dileme i naučiti kako se nositi s njima na etički prihvatljiv način. Ove interaktivne sesije ne samo da pružaju priliku za učenje, već i za dijeljenje iskustava i perspektiva među zaposlenicima. Važno je da lideri budu otvoreni i dostupni za razgovor o etičkim pitanjima te da pruže smjernice i podršku zaposlenicima koji se suočavaju s moralnim dilemama u radnom okruženju. Također, kroz redovne treninge i obuke o poslovnoj etici, lideri mogu dodatno osnažiti svoje osoblje i razviti njihovu svijest o važnosti dosljednosti u primjeni etičkih načela (Krkač i Volarević i Josipović, 2011).

Uz to, lideri bi trebali aktivno promovisati kulturu transparentnosti i integriteta u organizaciji. To uključuje poticanje zaposlenika da prijavljuju neetično ponašanje te osiguravanje da postoji mehanizam za njihovu anonimnu prijavu bez straha od osвете ili sankcija. Kroz ove aktivnosti, lideri mogu stvoriti okruženje u kojem se etičko ponašanje ne samo cijeni, već se smatra temeljnim vrijednostima organizacije. Ovo modeliranje i podučavanje etičkih principa ne samo što gradi povjerenje među zaposlenicima, već i osigurava da organizacija djeluje u skladu s visokim standardima integriteta i odgovornosti.

2.5.3. Uspostavljanje sistema poticaja i sankcija

Uspostavljanje sistema poticaja i sankcija ključno je za promovisanje etičkog ponašanja u organizaciji. Ovdje lideri mogu ići korak dalje od jednostavnog nagrađivanja ili kažnjavanja zaposlenika na temelju njihovog ponašanja.

Jedan od načina kako lideri mogu podržati etičko ponašanje jest razvoj sistema mentorstva ili partnerskih odnosa unutar organizacije. Kroz ovaj sistem, iskusniji zaposlenici mogu mentorisati mlađe ili nove zaposlenike o etičkim pitanjima i praksi. Ova vrsta mentorstva omogućava novim zaposlenicima da steknu dublje razumijevanje organizacijskih vrijednosti i normi te da razviju vještine potrebne za donošenje etičkih odluka u svakodnevnom radu. Osim toga, lideri bi trebali razviti sistem nagrađivanja koji potiče i nagrađuje pozitivno ponašanje u skladu s etičkim načelima. To može uključivati dodjelu priznanja ili nagrada za zaposlenike koji se ističu u primjeni etičkih vrijednosti u svom radu. Nagrade mogu biti materijalne ili nematerijalne prirode, poput bonova za ručak, dodatnih slobodnih dana ili prilike za napredovanje u karijeri. S druge strane, važno je da organizacija ima jasno definirane sankcije za neetično ponašanje. To može uključivati disciplinske mjere ili upozorenja za zaposlenike koji krše etičke norme ili

vrijednosti organizacije. Važno je da se sankcije primjenjuju dosljedno i pravedno kako bi se osiguralo poštivanje etičkih standarda u svim segmentima organizacijskog djelovanja (Krkač i Volarević i Josipović, 2011).

Kroz kombinaciju poticaja i sankcija, lideri mogu stvoriti poticajno okruženje u kojem se cijeni i nagrađuje etičko ponašanje, dok se istovremeno sankcionira neetičko ponašanje. Ovaj sistem potiče zaposlenike da se pridržavaju visokih standarda integriteta i odgovornosti te doprinosi izgradnji pozitivne i etički osviještene organizacijske kulture.

2.5.4. Edukacija i osnaživanje članova tima

Edukacija i osnaživanje članova tima ključni su elementi u promovisanju etičkog ponašanja u organizaciji. Lideri mogu organizovati stalnu edukaciju i razvoj vještina za svoje zaposlenike kako bi im pružili alate i znanja potrebna za donošenje etičkih odluka u svakodnevnom poslovanju.

Ove edukativne inicijative mogu uključivati redovne radionice, seminare ili online kurseve o etičkim načelima, dilemama i praksama u poslovanju. Kroz ove aktivnosti, zaposlenici mogu razviti svijest o važnosti etičkog ponašanja i stjecati konkretne vještine koje im mogu pomoći u prepoznavanju i rješavanju etičkih izazova. Osim toga, lideri bi trebali stvoriti strukturisani sistem za prijavu etičkih problema unutar organizacije. Ovaj sistem trebao bi omogućiti zaposlenicima da anonimno ili otvoreno prijavljuju etičke dileme ili nepravilnosti koje primijete u poslovanju. Važno je da se zaposlenicima pruži osjećaj sigurnosti i povjerenja kako bi se osjećali slobodno iznijeti takve probleme bez straha od represalija ili osvete (Grivec, 2014).

Također, lideri bi trebali pružiti podršku i zaštitu onima koji se usude iznijeti etičke probleme. To može uključivati osiguranje povjerljivosti prijave, pružanje savjetovanja i podrške zaposlenicima koji su suočeni s etičkim dilemama te poduzimanje adekvatnih mjera kako bi se riješili identifikovani problemi.

Kroz edukaciju i osnaživanje svojih članova tima, lideri mogu izgraditi kulturu integriteta, odgovornosti i transparentnosti unutar organizacije. Ovo će rezultovati stvaranjem radnog okruženja u kojem se cijeni etičko ponašanje te u kojem zaposlenici imaju potrebne resurse i podršku za donošenje etičkih odluka u svom radu.

2.5.5. Izgradnja kulture transparentnosti i otvorenosti

Izgradnja kulture transparentnosti i otvorenosti ključna je za promovisanje integriteta i odgovornosti unutar organizacije. Lideri mogu imati ključnu ulogu u stvaranju atmosfere u kojoj se svi zaposlenici osjećaju slobodno izraziti svoje mišljenje, postavljati pitanja i iznositi svoje ideje.

Jedan od načina na koji lideri mogu promovirati ovu kulturu je redovnim održavanjem sastanaka na kojima se potiče otvorena komunikacija i dijalog između zaposlenika i menadžmenta. Ti sastanci mogu biti prilika za raspravu o etičkim pitanjima, iznošenje ideja za poboljšanje poslovanja i dijeljenje informacija o važnim odlukama i promjenama unutar organizacije. Osim toga, lideri mogu implementirati internetske platforme ili sisteme za dijeljenje ideja i pritužbi, gdje zaposlenici mogu anonimno ili otvoreno iznositi svoje prijedloge, probleme ili nedoumice. Ove platforme pružaju zaposlenicima mogućnost da se čuje njihov glas i da doprinesu poboljšanju rada organizacije. Također, lideri bi trebali proaktivno tražiti povratne informacije od zaposlenika o tome kako poboljšati etičku kulturu u organizaciji. To može uključivati anketiranje zaposlenika, organizovanje radionica ili fokus grupa te poticanje diskusija o tome kako unaprijediti integritet, transparentnost i otvorenost u poslovanju (Grivec, 2014).

Kroz ove aktivnosti, lideri mogu izgraditi kulturu u kojoj se cijeni transparentnost, poštovanje i saradnja te u kojoj se svaki zaposlenik osjeća važnim i uključenim u donošenje odluka i oblikovanje budućnosti organizacije. Ovo će rezultovati jačanjem povjerenja među zaposlenicima, povećanjem motivacije i angažmana te boljim poslovnim rezultatima.

2.6. Primjeri dobre prakse u poslovnoj etici

Primjeri dobre prakse u poslovnoj etici mogu biti inspirativni modeli za druge organizacije i lideri u stvaranju integritetne i odgovorne poslovne kulture. U nastavku je dato nekoliko primjera.

2.6.1. Zagovaranje transparentnosti

Zagovaranje transparentnosti ključno je za stvaranje povjerenja unutar organizacije i izgradnju integritetne poslovne kulture. Kompanija koje ističu se kao primjer u ovom području redovno organizuju sastanke otvorenog tipa na kojima zaposlenici imaju priliku iznijeti svoje ideje, postaviti pitanja ili izraziti svoje zabrinutosti. Ovi sastanci predstavljaju platformu za dijalog između menadžmenta i zaposlenika, gdje se otvoreno raspravlja o pitanjima od interesa za organizaciju. Ovakav pristup promoviše transparentnost u poslovanju na više načina. Prvo, omogućava zaposlenicima da budu informisani o ključnim pitanjima i odlukama koje utječu na njihov radni okoliš. To smanjuje nejasnoće i špekulacije te stvara osjećaj uključenosti među zaposlenicima. Drugo, potiče se dijalog i razmjena ideja između različitih nivoa organizacije, što može rezultovati inovativnim rješenjima i poboljšanjima u poslovanju. Treće, transparentnost gradi povjerenje između menadžmenta i zaposlenika, što je ključno za uspješnu saradnju i postizanje zajedničkih ciljeva (Handbook of Code of Ethics for Professional Accountants, 2013).

Ovaj pristup zagovaranja transparentnosti odražava predanost kompanija stvaranju otvorenog i poštenog radnog okruženja. Kroz redovne sastanke otvorenog tipa, organizacija potvrđuje svoju posvećenost transparentnosti i ohrabruje aktivno sudjelovanje zaposlenika u kreiranju pozitivnog radnog okruženja. Ovakva praksa može poslužiti kao inspiracija drugim organizacijama u promovisanju transparentnosti i izgradnji integritetne poslovne kulture.

2.6.2. Mentorstvo i podrška

Mentorstvo i podrška igraju ključnu ulogu u razvoju etičke kulture unutar organizacije. Kompanije koje se ističu kao primjer dobre prakse u ovom području razvile su program mentorskih odnosa u kojem iskusniji zaposlenici pružaju mentorstvo novim ili mladim radnicima o etičkim principima i praksi. Ovaj program ne samo da pruža podršku zaposlenicima u donošenju etičkih odluka, već ih i osnažuje da se suoče s izazovima koji se mogu pojaviti u poslovnom okruženju. Mentorstvo kao oblik podrške omogućava novim zaposlenicima da brže nauče o važnosti etičkog ponašanja u organizaciji. Iskusni mentori prenose svoje znanje, iskustvo i vrijednosti novim članovima tima, pružajući im smjernice i savjete kako se nositi s etičkim dilemama ili teškim situacijama koje se mogu pojaviti. Ovaj oblik podrške ne samo da olakšava integraciju novih zaposlenika u organizaciju, već i jača njihovu svijest o važnosti integriteta i poštenja u poslovanju (Handbook of Code of Ethics for Professional Accountants, 2013).

Program mentorskih odnosa također promoviše međusobnu podršku i saradnju među zaposlenicima. Kroz mentorske odnose, stvara se atmosfera u kojoj se cijeni dijeljenje znanja i iskustava te potiče timski rad. Ovo dodatno jača povezanost unutar organizacije i doprinosi izgradnji pozitivne radne kulture.

Kroz svoj program mentorskih odnosa, kompanije pokazuju svoju posvećenost razvoju etičke svijesti i podršci svojim zaposlenicima u njihovom profesionalnom i osobnom rastu. Ovaj pristup mentorskog podržavanja može poslužiti kao inspiracija drugim organizacijama u stvaranju poticajnog okruženja koje njeguje integritet, poštenje i odgovornost među zaposlenicima.

2.6.3. Edukacija i osvješčivanje

Edukacija i osvješčivanje imaju ključnu ulogu u promovisanju poslovne etike unutar organizacije. Kompanije koje se ističu kao primjer dobre prakse u ovom području redovno organiziraju edukativne radionice i treninge o poslovnoj etici za svoje zaposlenike. Kroz ove aktivnosti, zaposlenici imaju priliku stjecati znanja i vještine potrebne za prepoznavanje i rješavanje etičkih dilema s kojima se suočavaju u svakodnevnom poslovanju. Edukativne radionice i treninge o poslovnoj etici karakterizira interaktivni pristup učenju, koji omogućava zaposlenicima aktivno sudjelovanje u procesu učenja i razmjenu ideja i iskustava. Kroz ove aktivnosti, zaposlenici imaju priliku

razumjeti važnost etičkog ponašanja u poslovnom okruženju te naučiti kako prepoznati i suočiti se s etičkim izazovima koji se mogu pojaviti u njihovom radu. Osim toga, edukativne radionice i treninge prate stručnjaci iz područja poslovne etike, koji svojim znanjem i iskustvom pružaju korisne smjernice i savjete zaposlenicima. Kroz primjere iz prakse i studije slučaja, zaposlenici imaju priliku bolje razumjeti koncepte poslovne etike i primijeniti ih u svojim radnim zadacima (Handbook of Code of Ethics for Professional Accountants, 2013).

Kompanije također promiču kulturu otvorenosti i dijaloga kroz ove edukativne aktivnosti. Zaposlenici se potiču da postavljaju pitanja, iznose svoje stavove i raspravljaju o etičkim dilemama s kojima se susreću. Ova otvorena komunikacija doprinosi izgradnji povjerenja unutar organizacije i jačanju svijesti o važnosti poslovne etike.

Kroz svoj angažman u edukaciji i osvješćivanju, kompanija pokazuje svoju predanost razvoju etičke kulture i podršci svojim zaposlenicima u usvajanju etičkih načela i vrijednosti. Ovaj pristup edukaciji i osvješćivanju može poslužiti kao primjer drugim organizacijama u promovisanju poslovne etike i izgradnji integriteta unutar radne zajednice.

2.6.4. Ohrabrujuća klima za prijavu problema

Ohrabrujuća klima za prijavu problema ima ključnu ulogu u promovisanju poslovne etike unutar organizacije. Kompanije koje se ističu kao primjer dobre prakse u ovom području uspostavljaju strukturisani sistem za prijavu etičkih problema i pruža podršku i zaštitu onima koji se usude iznijeti takve probleme. Ovaj pristup stvara klimu u kojoj se zaposlenici osjećaju sigurno iznositi nepravilnosti i doprinose održavanju integriteta organizacije. Strukturisani sistem za prijavu etičkih problema omogućava zaposlenicima da anonimno ili javno prijave bilo kakve nepravilnosti ili neetičko ponašanje koje primijete u radnom okruženju. Ovo stvara transparentno okruženje u kojem se problemi mogu identifikovati i rješavati prije nego što izmaknu kontroli. Važno je istaknuti da kompanije pružaju podršku i zaštitu onima koji se odluče iznijeti etičke probleme. Zaposlenici se potiču da budu odvažni i iskažu svoje stavove, a ne boje se mogućih posljedica. Ova podrška osigurava da se zaposlenici ne suočavaju s represijom ili odmazdom zbog svoje iskrenosti i hrabrosti.

Ovakva poticajna klima za prijavu problema promoviše integritet i odgovornost unutar organizacije. Zaposlenici se osjećaju uključeni i važni za održavanje etičkih standarda, što rezultuje povećanim angažmanom i povjerenjem unutar radne zajednice.

Kroz svoj pristup uspostavljanju ohrabrujuće klime za prijavu problema, kompanije šalju snažnu poruku o svojoj predanosti integritetu i etičkom poslovanju. Ova praksa može poslužiti kao inspiracija drugim organizacijama da razviju slične inicijative i unaprijede svoje etičke standarde, čime se gradi jača i odgovornija radna zajednica.

2.6.5. Društveno odgovorno poslovanje

Društveno odgovorno poslovanje predstavlja važan segment djelovanja kompanija u današnjem društvu. Kompanije koje se ističu kao primjer poslovanja koje aktivno sudjeluje u projektima društveno odgovornog poslovanja, čime pokazuje svoju predanost prema društvenoj dobrobiti i promoviše pozitivnu sliku o organizaciji.

Učešće u volonterskim akcijama, donacije zajednici i podrška ekološkim inicijativama samo su neki od načina na koje kompanije ostvaruju svoju društvenu odgovornost. Kroz ove aktivnosti, kompanija aktivno doprinosi poboljšanju života u zajednici, podržava važne društvene inicijative i brine o očuvanju okoliša.

Volonterske akcije omogućavaju zaposlenicima kompanije da se angažuju u različitim projektima koji imaju pozitivan uticaj na zajednicu. Ovo ne samo da doprinosi izgradnji povezanosti unutar radne zajednice, već i jača osjećaj ponosa i zadovoljstva zaposlenika zbog doprinosa društvu.

Donacije zajednici predstavljaju još jedan važan aspekt društveno odgovornog poslovanja ovih kompanija. Kroz finansijsku podršku različitim organizacijama i projektima, kompanija pruža konkretan doprinos rješavanju društvenih izazova i unapređenju kvaliteta života u lokalnoj zajednici.

Pored toga, podrška ekološkim inicijativama pokazuje opredijeljenost kompanije za očuvanje okoliša i odgovorno korištenje resursa. Održive prakse poslovanja i briga za okoliš postaju sve važniji faktori u današnjem poslovnom svijetu, a kompanije prepoznaju značaj svog doprinosa zaštiti prirode i očuvanju okoliša za buduće generacije.

Kroz svoje aktivnosti društveno odgovornog poslovanja, kompanije ne samo što grade pozitivnu reputaciju i odnos s zajednicom, već i pokazuju svoju predanost vrijednostima odgovornog i etičkog poslovanja. Ovakav pristup poslovanju postavlja standarde za druge kompanije i potiče razvoj održivijeg i humanijeg poslovnog okruženja.

3. ETIKA U FUNKCIJI SPREČAVANJA ZLOUPOTREBA

U savremenom poslovnom okruženju, etika predstavlja ključni element koji može značajno doprinijeti sprečavanju različitih oblika zloupotreba. Razvoj poslovne etike i njeno ugrađivanje u svakodnevne poslovne prakse organizacija igraju vitalnu ulogu u očuvanju integriteta, poštenja i odgovornosti unutar poslovnog sektora. Etika, kao skup moralnih principa i vrijednosti, omogućava organizacijama da djeluju na način koji je u skladu sa zakonom, ali i sa društvenim očekivanjima i standardima.

Uvođenje i primjena etičkih standarda unutar poslovnih organizacija neophodni su kako bi se spriječile porezne zloupotrebe, siva ekonomija i rad na crno. Ove pojave ne samo da nanose štetu državnom budžetu i fer tržišnoj konkurenciji, već i podrivaju povjerenje

javnosti u ekonomski sistem. Primjenom etičkih principa, organizacije mogu stvoriti poslovno okruženje u kojem prevladavaju transparentnost, odgovornost i poštovanje prema svim sudionicima u poslovnom procesu (Muren, 2011).

Jedan od ključnih aspekata etike u poslovanju jeste uspostavljanje jasnih etičkih kodeksa i standarda, koji služe kao vodič za ponašanje zaposlenika i menadžmenta. Kroz edukaciju i kontinuisano osvješćivanje važnosti etike, zaposlenici mogu bolje razumjeti svoje uloge i odgovornosti, te prepoznati etičke dileme s kojima se mogu susresti u svakodnevnom radu. Osim toga, lideri imaju značajnu ulogu u promovisanju etičkog ponašanja, kroz vlastiti primjer i kroz poticanje otvorenog dijaloga o etičkim pitanjima unutar organizacije.

Uspostavljanje sistema poticaja i sankcija također je od ključnog značaja za održavanje etičkih standarda. Nagrađivanje etičkog ponašanja i dosljedno sankcionisanje neetičnih postupaka šalju jasnu poruku zaposlenicima o važnosti poštovanja etičkih principa. Pored toga, organizacije koje potiču transparentnost i otvorenost, te pružaju podršku i zaštitu za prijavljivanje etičkih problema, stvaraju sigurnije i povoljnije radno okruženje.

Kroz promovisanje etike i implementaciju etičkih praksi, organizacije mogu ne samo spriječiti zloupotrebe, već i unaprijediti svoje poslovanje, povećati povjerenje javnosti i doprinijeti općem društvenom blagostanju. Etika u poslovanju, stoga, nije samo pitanje pridržavanja pravila, već i izgradnje kulture koja njeguje moralne vrijednosti i doprinosi dugoročnom održivom razvoju.

3.1. Analiza poreznih zloupotreba u FBiH

Porezne zloupotrebe predstavljaju jedan od najznačajnijih problema s kojim se suočava Federacija Bosne i Hercegovine (FBiH). Ove zloupotrebe narušavaju ekonomski sistem, smanjuju državne prihode i podrivaju povjerenje građana u pravni i porezni sistem. U ovom dijelu rada analiziraće se različiti oblici poreznih zloupotreba, s naglaskom na sivu ekonomiju i rad na crno, kao i njihov uticaj na ekonomski razvoj i društvenu stabilnost u FBiH.

Analiza poreznih zloupotreba u FBiH pokazuje da je potrebno uložiti značajne napore i resurse kako bi se suzbila siva ekonomija i rad na crno. Primjena etičkih principa u poslovanju, efikasan nadzor i edukacija ključni su elementi za postizanje boljih rezultata u ovoj borbi i osiguranje održivog ekonomskog razvoja i društvene stabilnosti.

3.1.1. Siva ekonomija

Siva ekonomija obuhvata sve ekonomske aktivnosti koje se odvijaju izvan formalnih ekonomskih i pravnih okvira, te koje izbjegavaju prijavljivanje i regulisanje u skladu sa važećim zakonima. Ove aktivnosti često uključuju neformalno poslovanje, nelegalne transakcije, te izbjegavanje plaćanja poreza i doprinosa. Primjeri sive ekonomije

uključuju rad bez službenih ugovora, neizdavanje računa za pružene usluge, plaćanje zaposlenika „na ruke“ i razne oblike neformalnog trgovanja.

Prema podacima dostupnim iz različitih izvora, siva ekonomija u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) predstavlja značajan dio ukupne ekonomije. Ova pojava ima duboke korijene u historijskim, socio-ekonomskim i političkim faktorima koji su oblikovali tržište rada i ekonomske prakse u regiji. Tradicionalno, mnoge porodice i pojedinci su se oslanjali na neformalno zapošljavanje i poslovanje kao sredstvo preživljavanja, što je doprinijelo razvoju kulture tolerancije prema sivoj ekonomiji. Na kraju 2021. godine siva ekonomija je činila 35,4% ukupnog BDP-a Bosne i Hercegovine.(Studija MMF-a)

Jedan od ključnih faktora koji doprinosi raširenosti sive ekonomije je visok nivo nezaposlenosti i ekonomska nesigurnost. U situacijama gdje su formalne prilike za zapošljavanje ograničene, mnogi radnici i poslodavci pribjegavaju neformalnim aranžmanima kako bi osigurali egzistenciju. Pored toga, kompleksni i često neefikasni administrativni procesi i visoki porezni tereti dodatno motivišu privredne subjekte da izbjegavaju formalizaciju svog poslovanja. Posljedice sive ekonomije su višestruke i duboko negativne. Prije svega, siva ekonomija značajno smanjuje državne prihode. Neprijavljeni rad i transakcije znače da se ne plaćaju porezi i doprinosi, što direktno smanjuje sredstva dostupna za javne usluge poput obrazovanja, zdravstva, infrastrukture i socijalne zaštite. Ovo smanjenje javnih prihoda ograničava sposobnost države da adekvatno odgovori na potrebe svojih građana i doprinosi daljnjem pogoršanju ekonomske situacije (Gligorić, 2019).

Pored toga, siva ekonomija narušava fer tržišnu konkurenciju. Poslovni subjekti koji posluju izvan formalnih okvira mogu smanjiti troškove izbjegavajući poreze i druge zakonske obaveze, čime stiču nepravednu prednost u odnosu na one koji posluju u skladu sa zakonom. Ovo rezultuje nelojalnom konkurencijom, gdje legalni poslovi bivaju potisnuti od strane neformalnih, što dodatno destabilizira ekonomski sistem.

Osim ekonomskih, siva ekonomija ima i socijalne posljedice. Radnici zaposleni u neformalnom sektoru često nemaju pristup osnovnim radnim pravima i socijalnoj zaštiti, uključujući zdravstveno osiguranje, penzije i sigurnost na radu. Ovo povećava njihov rizik od siromaštva i socijalne isključenosti, te doprinosi socijalnoj nejednakosti unutar društva.

Za efikasno suzbijanje sive ekonomije u FBiH potrebno je poduzeti sveobuhvatne mjere koje uključuju jačanje institucija i kapaciteta za nadzor, pojednostavljenje administrativnih procedura, smanjenje poreznih opterećenja i kontinuisanu edukaciju i osvješćivanje javnosti o štetnim posljedicama sive ekonomije. Također, promovisanje etičkih poslovnih praksi i podrška formalnom zapošljavanju mogu značajno doprinijeti smanjenju obima sive ekonomije i stvaranju pravednijeg i održivijeg ekonomskog okruženja.

3.1.2. Rad na crno

Rad na crno podrazumijeva angažman radnika bez odgovarajuće prijave i uplate doprinosa za socijalno osiguranje, što znači da radnici rade bez službenih ugovora i van okvira zakonske regulative. Ovaj oblik porezne zloupotrebe je raširen u mnogim sektorima, uključujući građevinarstvo, ugostiteljstvo, poljoprivredu, trgovinu i uslužne djelatnosti. Razlozi za rad na crno su višestruki i uključuju ekonomske, socijalne i regulatorne faktore.

Rad na crno omogućava poslodavcima da smanje troškove poslovanja izbjegavajući plaćanje poreza, doprinosa za penziona i zdravstveno osiguranje te drugih zakonskih obaveza prema radnicima. Ovo rezultuje nižim troškovima rada, što im omogućava da ponude niže cijene svojih proizvoda ili usluga i ostvare veću konkurentsku prednost na tržištu. Međutim, takva praksa vodi ka neloyalnoj konkurenciji, gdje formalni i zakoniti poslodavci trpe gubitke jer ne mogu ponuditi cijene koje su usporedive sa onima koje nude poslodavci koji zapošljavaju radnike na crno. Za radnike, rad na crno često predstavlja jedini izvor prihoda u situacijama gdje je formalno zapošljavanje teško dostupno ili ekonomski neisplativo. Radnici angažovani na crno su često primorani prihvatiti ovakve uvjete rada zbog visokih stopa nezaposlenosti, niskog nivoa obrazovanja ili nedostatka drugih radnih prilika. Iako im rad na crno omogućava trenutno preživljavanje, dugoročno ih ostavlja bez ikakve socijalne sigurnosti. Ovi radnici nemaju pristup zdravstvenom osiguranju, penzijama, plaćenim godišnjim odmorima ili naknadama za bolovanje. U slučaju povrede na radu ili gubitka posla, ostaju bez ikakve zaštite i podrške. Rad na crno također ima značajne negativne posljedice po državu. Gubitak poreznih prihoda zbog neprijavljenog rada znači manje sredstava za javne usluge poput zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite. Država takođe gubi doprinose za penziona i zdravstvene fondove, što dodatno opterećuje javni budžet i smanjuje sposobnost države da pruži adekvatne usluge svojim građanima (Šabić, 2020).

Osim ekonomskih i socijalnih posljedica, rad na crno često je povezan sa lošim radnim uvjetima i kršenjem radnih prava. Radnici koji rade na crno često rade u nesigurnim uvjetima, bez adekvatne zaštite na radu, redovnih isplata plata ili poštivanja radnog vremena. Ovo može dovesti do ozbiljnih zdravstvenih problema, povreda ili čak smrtnog ishoda, a radnici su često bez ikakvog pravnog sredstva za zaštitu svojih prava.

Za borbu protiv rada na crno potrebna je kombinacija mjera koje uključuju pojačani inspekcijski nadzor, strože kazne za poslodavce koji zapošljavaju radnike na crno, kao i ekonomske i socijalne politike koje potiču formalno zapošljavanje. Edukacija radnika o njihovim pravima i važnosti formalnog zapošljavanja također igra ključnu ulogu u suzbijanju rada na crno.

Stvaranje povoljnijeg poslovnog okruženja koje potiče legalno poslovanje i smanjuje administrativne barijere može pomoći u smanjenju obima rada na crno. U konačnici, integrisani pristup koji uključuje sve zainteresovane strane – od državnih institucija i

poslodavaca do sindikata i nevladinih organizacija – ključan je za efikasno rješavanje ovog kompleksnog problema.

3.1.3. Faktori koji doprinose poreznim zloupotrebama

Porezne zloupotrebe u FBiH, uključujući sivu ekonomiju i rad na crno, potaknute su nizom faktora koji zajedno stvaraju povoljno okruženje za ove neformalne aktivnosti. Ovi faktori uključuju nedostatak efikasnog nadzora i kontrole, nedovoljnu primjenu zakona, kulturu nepoštivanja zakona i ekonomsku nesigurnost. Svaki od ovih faktora ima svoje specifične uzroke i posljedice, a njihovo razumijevanje je ključno za razvijanje efektivnih strategija za suzbijanje poreznih zloupotreba.

Jedan od ključnih faktora koji doprinosi poreznim zloupotrebama u FBiH je nedostatak efikasnog nadzora i kontrole. Porezni inspektori često nisu u mogućnosti da obuhvate sve djelatnosti i poslovne subjekte zbog ograničenih resursa i kapaciteta. Porezne administracije često pate od nedostatka osoblja, nedovoljnih tehničkih sredstava i neadekvatne obuke, što ih čini nesposobnima da efikasno prate i kontrolišu sve ekonomske aktivnosti. Ovo rezultuje nedovoljnim nadzorom nad poslovanjem i pruža mogućnost za porezne zloupotrebe bez značajnog rizika od otkrivanja i sankcionisanja (Avdić, 2017).

Slaba provedba zakonskih propisa i nedosljedne kazne za prekršioce također igraju značajnu ulogu u poticanju poreznih zloupotreba. U mnogim slučajevima, čak i kada su prekršaji otkriveni, sankcije su često blage ili se uopće ne primjenjuju, što šalje poruku da je kršenje zakona prihvatljivo i da nema ozbiljnih posljedica. Nedovoljna primjena zakona može biti posljedica korupcije unutar inspekcijских službi, političkog pritiska ili jednostavno neefikasnosti pravnog sistema. Ova situacija stvara okruženje u kojem se poslovni subjekti osjećaju slobodnima da krše zakone jer ne očekuju ozbiljne posljedice.

Kultura nepoštivanja zakona dodatno pogoršava problem poreznih zloupotreba. U nekim slučajevima, postoji opće prihvaćanje i tolerancija prema neformalnim poslovnim praksama, što dodatno otežava borbu protiv poreznih zloupotreba. Ova kultura može biti ukorijenjena u historijskim, socijalnim i ekonomskim kontekstima, gdje je neformalno poslovanje postalo norma zbog nedostatka povjerenja u državne institucije i regulatorne okvire. Promjena ove kulture zahtijeva dugoročne napore u edukaciji javnosti, izgradnji povjerenja u institucije i promovisanju etičkog poslovanja.

Ekonomska nesigurnost je još jedan važan faktor koji potiče porezne zloupotrebe. Visoka stopa nezaposlenosti, niske plate i opća ekonomska nestabilnost potiču radnike i poslodavce na angažman u neformalnoj ekonomiji kao sredstvo preživljavanja. U situacijama gdje formalni poslovi nisu dostupni ili su neadekvatno plaćeni, rad na crno i druge forme neformalne ekonomije postaju atraktivne alternative. Poslodavci se odlučuju za neformalno zapošljavanje kako bi smanjili troškove, dok radnici prihvataju takve poslove zbog nedostatka boljih opcija.

Razumijevanje faktora koji doprinose poreznim zloupotrebama je ključno za razvoj efektivnih strategija za suzbijanje ovih pojava. Kombinacija poboljšanog nadzora i kontrole, dosljedne primjene zakona, promjene kulture i adresiranja ekonomske nesigurnosti može značajno doprinijeti smanjenju poreznih zloupotreba i jačanju formalne ekonomije u FBiH. Edukacija, pravovremena i efektivna inspekcija, te podrška radnicima i poslodavcima u formalnom zapošljavanju su ključni koraci ka održivom ekonomskom razvoju i društvenoj stabilnosti.

3.1.4. Posljedice poreznih zloupotreba

Porezne zloupotrebe u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) donose niz ozbiljnih negativnih posljedica koje pogađaju ne samo ekonomski sistem, već i društveno tkivo države. Te posljedice uključuju smanjenje državnih prihoda, neloyalnu konkurenciju, te socijalnu nepravdu. Detaljno razmatranje ovih posljedica pomaže u razumijevanju dubine problema i važnosti borbe protiv poreznih zloupotreba.

Posljedice poreznih zloupotreba u FBiH su dalekosežne i duboko negativne, pogađajući sve segmente društva. Smanjenje državnih prihoda ograničava sposobnost države da pruža kvalitetne javne usluge, neloyalna konkurencija podriiva tržišnu ravnotežu i fer poslovanje, dok socijalna nepravda ostavlja radnike bez osnovne zaštite i sigurnosti. Sve ove posljedice naglašavaju hitnost i važnost efikasne borbe protiv poreznih zloupotreba kroz poboljšanje zakonskih okvira, jačanje inspeksijskih službi i edukaciju javnosti o važnosti poštivanja poreznih obaveza. Samo kroz koordinisane i sveobuhvatne napore može se postići značajno smanjenje poreznih zloupotreba i izgraditi pravednije i prosperitetnije društvo (Avdić, 2017).

a) Smanjenje državnih prihoda

Porezne zloupotrebe imaju ozbiljne posljedice na državni budžet, što direktno utječe na finansiranje ključnih javnih usluga i infrastrukture. Evo kako porezne zloupotrebe utječu na smanjenje državnih prihoda i posljedice koje to nosi.

Kada poslovni subjekti ili pojedinci izbjegavaju plaćanje poreza, to značajno smanjuje prihode države, što otežava vladi da zadovolji osnovne potrebe građana, poput obrazovanja, zdravstvene zaštite i infrastrukture. Ovaj nedostatak sredstava može dovesti do finansijske krize u državnom budžetu, prisiljavajući vladu da smanji troškove ili poveća poreze onima koji pošteno plaćaju svoje obaveze. Pad prihoda također ima negativan uticaj na kvalitet javnih usluga i infrastrukture. Manjak novca znači manje sredstava za održavanje škola, bolnica, cesta i javnog prevoza, što može rezultirati lošijim uslovima i dužim vremenom čekanja na medicinske tretmane, lošijom kvalitetom cesta i prevoza, što direktno utiče na svakodnevni život građana. Kao posljedica, građani postaju sve nezadovoljniji zbog pada kvaliteta života, lošijih javnih usluga i većih poreza za one koji izmiruju svoje obaveze. To nezadovoljstvo može dovesti do gubitka povjerenja u

vladu, socijalnih nemira i političke nestabilnosti, što dodatno otežava upravljanje zemljom i sprovođenje potrebnih politika.

b) Nelojalna konkurencija

Porezne zloupotrebe ne samo da štete državnoj blagajni, već stvaraju i nejednake uslove na tržištu, što dovodi do nelojalne konkurencije. Evo kako porezne zloupotrebe utječu na nelojalnu konkurenciju i posljedice koje to nosi.

Kompanije koje pošteno posluju i redovno plaćaju poreze suočavaju se s poteškoćama u konkurenciji s onima koje izbjegavaju porezne obaveze. Takve neetične kompanije smanjuju svoje operativne troškove, što im omogućava da ponude niže cijene ili ostvare veće profite. Zbog toga, pošteni poslovni subjekti gube sposobnost da konkurišu, jer ne mogu pratiti niže cijene ili su prisiljeni prihvatiti manje profitne margine. Nelojalna konkurencija može rezultirati gubitkom tržišnog udjela za poštene kompanije. Suočeni s konkurentima koji nude povoljnije cijene, njihove prihode i profitabilnost ozbiljno ugrožava ovakva nefer praksa, što može narušiti stabilnost njihovog poslovanja. Dugoročno, ovakva nelojalna konkurencija može smanjiti broj legalnih poslova na tržištu. Kompanije koje ne mogu izdržati pritisak mogu biti prisiljene zatvoriti, što dovodi do smanjenja legalnih poslova i gubitka radnih mjesta, dodatno ugrožavajući ekonomsku stabilnost i rast.

c) Socijalna nepravda

Porezne zloupotrebe, posebno u kontekstu rada na crno, generišu duboke društvene nepravde koje imaju štetne posljedice na radnike i društvo u cjelini. Evo kako porezne zloupotrebe doprinose socijalnoj nepravdi i koje posljedice to nosi:

Radnici angažovani na crno suočavaju se s ozbiljnim problemima zbog nedostatka prijave i uplate doprinosa za socijalno osiguranje. Zbog toga nemaju pristup osnovnim socijalnim pravima kao što su penzije, zdravstveno osiguranje, plaćena bolovanja i godišnji odmori. Ova situacija postaje naročito teška u slučajevima bolesti, povreda na radu ili starenja, kada radnici ne mogu osigurati osnovne potrebe svoje i svojih porodica. Nedostatak socijalne zaštite stvara osjećaj nesigurnosti i nestabilnosti među radnicima. Oni se suočavaju s rizikom gubitka sredstava za život u slučaju bolesti ili povrede, što može izazvati strah od gubitka posla i egzistencije. Ova nesigurnost negativno utječe na njihovu mentalnu i fizičku dobrobit te kvalitetu života. S obzirom na to da radnici bez socijalne zaštite često traže pomoć od javnih servisa u kriznim situacijama, kao što su zdravstvene ustanove ili socijalna pomoć, to povećava socijalne troškove za državu. Ovi povećani troškovi opterećuju državni proračun, što može dovesti do smanjenja sredstava za druge društvene programe i usluge. Osim toga, socijalna nepravda izaziva osjećaj frustracije među radnicima, što može dovesti do povećanog društvenog nezadovoljstva i smanjenja društvene kohezije. Nedostatak pravde i solidarnosti u društvu može destabilizovati

zajednicu i izazvati socijalne nemire ili proteste. Stoga je ključno rješavati ove probleme kako bi se očuvala harmonija i ravnoteža u društvu.

3.1.5. Preporuke za smanjenje poreznih zloupotreba

Kako bi se efikasno suzbile porezne zloupotrebe u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH), potrebno je poduzeti nekoliko ključnih mjera. Ove mjere moraju biti sveobuhvatne, uključivati različite aspekte ekonomskog i socijalnog sistema, te se temeljiti na dugoročnom pristupu koji će osigurati održivost i efikasnost u suzbijanju zloupotreba.

Efikasno suzbijanje poreznih zloupotreba u FBiH zahtijeva sveobuhvatan i koordinisan pristup koji uključuje unapređenje nadzora i kontrole, dosljednu primjenu zakona, edukaciju i osvješćivanje javnosti, te podršku formalnom zapošljavanju. Implementacija ovih mjera može značajno smanjiti obim poreznih zloupotreba, povećati državne prihode, osigurati fer tržišnu konkurenciju i poboljšati socijalnu pravdu. Dugoročno, ove mjere će doprinijeti stabilnijem i pravednijem ekonomskom sistemu, te povećati povjerenje građana i poslovnih subjekata u državne institucije. U tabeli ispod prikazane su različite mjere i njihova efikasnost u suzbijanju poreznih zloupotreba:

Tabela 2. Efikasnost različitih mjera u suzbijanju poreznih zloupotreba

Mjera	Opis	Efikasnost	Prednosti	Nedostaci
Jačanje nadzora	Povećanje broja inspektora i korištenje napredne tehnologije za nadzor	Visoka	Efikasno otkrivanje nepravilnosti i brže rješavanje slučajeva	Visoki troškovi implementacije
Dosljedna primjena zakona	Strože kazne i brza provedba zakona	Visoka	Odvraćanje od nezakonitih aktivnosti i jačanje pravnog sistema	Mogućnost preopterećenja sudskog sistema
Edukacija i osvješćivanje	Kampanje za podizanje svijesti o važnosti legalnog poslovanja	Srednja	Povećanje svijesti javnosti i dugoročno smanjenje nezakonitih aktivnosti	Potreba za kontinuisanim ulaganjem u edukaciju
Poreske olakšice i subvencije	Olakšice za poslodavce koji legalno	Srednja	Poticaj za legalno poslovanje i smanjenje	Mogućnost zloupotrebe sistema

	zapošljavaju radnike		troškova za poslodavce	
Smanjenje administrativnih prepreka	Pojednostavljenje procedura za formalno zapošljavanje i poslovanje	Srednja	Olakšavanje poslovanja i smanjenje troškova i vremena za poslodavce	Potreba za pažljivom implementacijom kako bi se izbjegle zloupotrebe

Izvor: Izrada autora prema javno dostupnim podacima

a) Unapređenje nadzora i kontrole

Unapređenje nadzora i kontrole jedan je od ključnih koraka u suzbijanju poreznih zloupotreba, s obzirom na to da efikasna kontrola može značajno smanjiti mogućnosti za nepoštene prakse. Ovaj proces zahtijeva sistematski pristup koji obuhvata više aspekata, uključujući povećanje kapaciteta poreznih inspekcija, kontinuisanu obuku postojećeg kadra, implementaciju savremenih tehnologija, te unapređenje saradnje između različitih državnih institucija.

Da bi se unaprijedio nadzor nad poreznim obveznicima, potrebno je povećati kapacitet poreznih inspekcija, što podrazumijeva zapošljavanje dodatnog osoblja za obuhvatniji i detaljniji nadzor. Veći broj inspektora omogućava bolju raspodjelu radnog opterećenja i efikasnije praćenje različitih sektora privrede. Osim toga, važno je kontinuirano obučavati postojeći kadar, uključujući najnovije metode i tehnike u poreznom nadzoru te upoznavanje sa promjenama u zakonskoj regulativi. Redovne obuke, seminari i radionice omogućavaju inspektorima da razmjenjuju iskustva i primjere dobre prakse. Savremene tehnologije igraju ključnu ulogu u unapređenju nadzora. Implementacija softverskih rješenja za praćenje poslovnih aktivnosti može značajno povećati efikasnost, naročito upotrebom analitičkih alata za identifikaciju potencijalnih prekršilaca. Ovi alati mogu analizirati velike količine podataka i prepoznati obrasce koji ukazuju na moguće zloupotrebe. Efikasna kontrola takođe zahtijeva bolju saradnju između državnih institucija, uključujući razmjenu informacija i koordinaciju aktivnosti između poreznih inspekcija, carinskih službi, policije i drugih relevantnih organa. Razmjena podataka mora biti brza, tačna i sigurna, pa razvoj interoperabilnih sistema koji omogućavaju automatsku razmjenu informacija može značajno unaprijediti efikasnost kontrole. Ovi sistemi trebali bi prepoznavati i automatski prijavljivati sumnjive aktivnosti relevantnim institucijama, smanjujući mogućnost ljudske greške i povećavajući brzinu reakcije. Upotreba naprednih analitičkih alata pomaže u prepoznavanju obrazaca ponašanja koji ukazuju na moguće porezne zloupotrebe. Ovi alati mogu analizirati podatke iz različitih izvora, identificirati neuobičajene aktivnosti i pružiti inspektorima informacije potrebne za daljnje istraživanje, čime se omogućava proaktivno djelovanje i rano prepoznavanje potencijalnih prekršilaca (Bećirović i Avdić, 2018).

Unapređenje nadzora i kontrole kroz povećanje kapaciteta poreznih inspekcija, kontinuisanu obuku kadra, implementaciju savremenih tehnologija i bolju saradnju između državnih institucija ključni su koraci u suzbijanju poreznih zloupotreba. Efikasna primjena ovih mjera može značajno smanjiti mogućnosti za porezne zloupotrebe, povećati državne prihode, osigurati fer tržišnu konkurenciju i unaprijediti ukupnu pravnu sigurnost u FBiH.

b) Dosljedna primjena zakona

Dosljedna primjena zakona od suštinskog je značaja za stvaranje pravne sigurnosti i povjerenja u pravosudni sistem. Ovo se odnosi na konzistentnu i nepristrasnu provedbu zakonskih propisa, osiguravajući da svi poslovni subjekti, bez obzira na njihovu veličinu ili značaj, budu tretirani jednako pred zakonom. Postizanje ovog cilja zahtijeva niz konkretnih mjera i postupaka koji će osigurati da se prekršiocu adekvatno sankcionišu, a pravosudni sistem funkcioniše efikasno i transparentno.

Da bi se osigurala pravedna i jednaka primjena zakona, potrebno je da svi poslovni subjekti, bez obzira na svoju veličinu, političku povezanost ili ekonomski utjecaj, budu tretirani s istom ozbiljnošću kada dođe do poreznih zloupotreba. Svaki prekršaj treba biti sankcioniran na jednak način kako bi se osigurala jednakost pred zakonom. Adekvatne sankcije su ključne za prevenciju poreznih zloupotreba i uključuju ne samo finansijske kazne, već i druge mjere poput oduzimanja imovine, zabrane obavljanja djelatnosti i zatvorskih kazni za ozbiljnije prekršaje. Kazne moraju biti dovoljno stroge da bi djelovale kao stvarna prepreka za nepoštovanje zakona. Brzi i efikasni sudski postupci su također važni za uspješno suzbijanje poreznih zloupotreba. Postupci trebaju omogućiti brzo i pravedno procesuiranje, a odgađanje može smanjiti efikasnost pravosudnog sistema i dovesti do gubitka dokaza. Stoga je važno imati dovoljno sudija i obezbijediti odgovarajuću obuku za rješavanje ovih slučajeva. Transparentnost u radu pravosudnih organa povećava povjerenje javnosti u pravosudni sistem. Pravosudni organi trebaju javno objavljivati informacije o procesuiranim slučajevima, uključujući podatke o sankcijama i ishodima, što doprinosi povjerenju i osigurava dosljednu primjenu zakona. Konačno, edukacija i osvješćivanje poslovnih subjekata i građana o važnosti poštivanja zakonskih propisa igraju ključnu ulogu. Organizovanje edukativnih kampanja, seminara i distribucija informativnog materijala mogu pomoći u informisanju o zakonskim obavezama i posljedicama kršenja zakona.

Dosljedna primjena zakona zahtijeva sveobuhvatan pristup koji obuhvata pravednu i jednaku primjenu zakonskih propisa, adekvatne sankcije za prekršioce, brze i efikasne sudske postupke, te transparentnost u radu pravosudnih organa. Kroz implementaciju ovih mjera, pravosudni sistem u FBiH može postići viši nivo pravne sigurnosti i povjerenja, te efikasno suzbijati porezne zloupotrebe, čime doprinosi fer i zakonitom poslovnom okruženju.

c) Edukacije i osvještavanje

Edukacija i osvještavanje javnosti o štetnim posljedicama poreznih zloupotreba predstavljaju ključne elemente u borbi protiv ovih pojava. Kontinuisano podizanje svijesti među građanima i poslovnim subjektima o važnosti poštivanja poreznih zakona može značajno doprinijeti smanjenju poreznih zloupotreba. Ovaj proces zahtijeva sveobuhvatan pristup kroz različite kampanje, radionice, seminare i medijske programe.

Kampanje za podizanje svijesti trebaju biti usmjerene na širu javnost, uključujući građane i poslovne subjekte, koristeći različite kanale poput informativnih materijala, društvenih mreža i digitalnih platformi. Važno je da poruke budu jasne i razumljive, naglašavajući ne samo negativne posljedice poreznih zloupotreba, već i pozitivne aspekte poštenog poslovanja, kao što su poboljšanje infrastrukture i kvaliteta javnih usluga. Organizovanje radionica i seminara može pružiti dublje razumijevanje poreznih zakona i važnosti njihovog poštivanja. Ove aktivnosti mogu se fokusirati na specifične ciljne grupe, kao što su mladi poduzetnici i studenti, i obuhvatiti teme poput pravnih aspekata poreza i etičkih principa u poslovanju. Interaktivne metode, poput studija slučaja i simulacija, pomažu učesnicima da praktično primijene naučena znanja. Korištenje medija, uključujući televizijske i radijske programe te članke u novinama, može značajno povećati nivo informisanosti o poreznim zakonima i posljedicama njihovog nepoštivanja. Specijalizovani programi, intervjui s ekspertima i dokumentarni filmovi mogu dodatno doprinijeti javnoj svijesti o važnosti poštivanja poreznih zakona. Edukacija treba uključivati i promociju pozitivnih primjera poštenog poslovanja. Isticanje uspješnih kompanija koje pridržavaju zakona može motivisati druge da slijede njihov primjer, pokazujući kako pošteno poslovanje može donijeti rast i poboljšanje poslovnih rezultata. Poseban fokus treba biti na mladim ljudima i novim poduzetnicima. Edukativni programi u školama i univerzitetima, koji obuhvataju poslovnu etiku i porezne zakone, pomažu mladima da razumiju važnost poštivanja zakona. Također, mentorstvo za nove poduzetnike može igrati ključnu ulogu u osiguravanju da njihovo poslovanje bude usklađeno sa zakonskim zahtjevima (Hadžić, 2020).

Edukacija i osvještavanje javnosti o štetnim posljedicama poreznih zloupotreba zahtijevaju sveobuhvatan pristup koji uključuje kampanje za podizanje svijesti, radionice i seminare, medijske programe, promociju pozitivnih primjera, te fokus na mlade ljude i nove poduzetnike. Kroz ove mjere, moguće je značajno smanjiti stopu poreznih zloupotreba i promovisati kulturu poštivanja zakona, što će doprinijeti boljem funkcionisanju ekonomskog sistema i općem blagostanju društva.

d) Podrška formalnom zapošljavanju

Stvaranje povoljnijih uslova za formalno zapošljavanje predstavlja vitalan korak u suzbijanju rada na crno i ostalih oblika poreznih zloupotreba. Država, zajedno s poslovnim sektorom, može implementirati niz mjera kako bi olakšala poslodavcima proces formalnog zapošljavanja i učinila ga privlačnijim.

Država može pružiti poticaje poslodavcima koji legalno zapošljavaju radnike i ispunjavaju svoje porezne obaveze. Ove poticaje mogu uključivati smanjenje poreznih stopa za kompanije koje redovno prijavljuju radnike, kao i subvencije za troškove zapošljavanja i obuke novih radnika. Takve mjere mogu smanjiti ekonomsku privlačnost angažovanja radnika na crno i potaknuti poslodavce da posluju u skladu sa zakonom. Olakšavanje administrativnih procedura također može pomoći poslodavcima da legalno zapošljavaju radnike. Ovo može uključivati pojednostavljenje procedura za registraciju radnika, prijavu za osiguranje i izvještavanje o porezima, kao i automatizaciju i digitalizaciju administrativnih procesa, čime se smanjuju troškovi i ubrjava procedura. Uvođenje fleksibilnih oblika rada, kao što su ugovori na određeno vrijeme ili rad na daljinu, može poslodavcima pružiti veću fleksibilnost u upravljanju radnom snagom. Ovi oblici rada mogu biti privlačni poslodavcima i radnicima koji traže veću fleksibilnost u radnom vremenu ili lokaciji, što može smanjiti potrebu za neformalnim zapošljavanjem. Poticaji mogu također biti usmjereni na obuku i razvoj radne snage. Poslodavci koji ulažu u obuku svojih radnika mogu biti nagrađeni dodatnim poreskim olakšicama ili subvencijama, što može motivisati poslodavce da poboljšaju vještine svojih zaposlenika i osiguraju kvalifikovane radnike za formalni sektor (Hadžić, 2020).

Podrška formalnom zapošljavanju kroz poreske olakšice, smanjenje administrativnih prepreka, uvođenje fleksibilnih oblika rada i podsticaji za obuku radne snage ključni su faktori u smanjenju obima rada na crno i promociji poštenog i odgovornog poslovanja. Ove mjere ne samo da koriste ekonomiji kroz povećanje prihoda od poreza, već i radnicima pružaju veću sigurnost zaposlenja i pristup socijalnim i zdravstvenim beneficijama.

3.2. Postojeće mjere za suzbijanje poreznih zloupotreb u vidu sive ekonomije i rada na crno

3.2.1. Siva ekonomija

Siva ekonomija nije samo puko kršenje zakona; ona je duboko ukorijenjena u strukturu društva i ekonomije, te predstavlja izazov koji zahtijeva sveobuhvatne i dugoročne strategije za suzbijanje. Njeni efekti nisu ograničeni samo na ekonomske aspekte, već imaju širok spektar posljedica koje se protežu na društveno blagostanje i stabilnost ekonomije.

U Bosni i Hercegovini, kao i u mnogim drugim zemljama, porezni organi se trude da unaprijede svoje kapacitete kako bi efikasno nadzirali ekonomske aktivnosti. To uključuje ne samo povećanje broja poreznih inspektora, već i primjenu naprednih tehnologija za praćenje transakcija i aktivnosti poslovnih subjekata. Osim toga, jačanje saradnje s drugim relevantnim institucijama je ključno kako bi se osigurala efikasna razmjena informacija i koordinacija u suzbijanju sive ekonomije. Dosljedna primjena zakona je od suštinskog značaja u borbi protiv sive ekonomije. Svi poslovni subjekti, bez

obzira na njihovu veličinu ili utjecaj, trebaju biti podjednako podložni zakonskim propisima i sankcijama za kršenje istih. To zahtijeva rigoroznu provjeru i primjenu zakona, kao i osiguranje da se adekvatne sankcije primjenjuju na prekršioce (Omerović, 2019).

Ključna komponenta u borbi protiv sive ekonomije je podizanje svijesti javnosti o njenim negativnim posljedicama i važnosti legalnog poslovanja. Edukativne kampanje trebaju informisati građane o štetnosti sive ekonomije po ekonomiju, socijalnu sigurnost i fer tržišnu konkurenciju. Također je važno istaknuti benefite legalnog poslovanja i doprinosa poreznim prihodima za finansiranje javnih usluga i infrastrukture. Osim toga, podrška i obrazovanje za male poduzetnike mogu im pomoći da se usklade s zakonskim propisima i da svoje poslovanje vode na transparentan i legalan način. Ove mjere, zajedno s koordinisanim naporima svih relevantnih institucija, mogu doprinijeti smanjenju obima sive ekonomije i promociji fer i transparentnog poslovnog okruženja.

3.2.2. Rad na crno

Rad na crno nije samo pitanje nezakonitog zapošljavanja; to je problem koji utječe na radnike, poslodavce i cijelo društvo. Kao nezakonita praksa, zahtijeva hitne i konkretne korake kako bi se suzbila i spriječila daljnja šteta.

Postojeći pristupi u borbi protiv rada na crno uključuju nekoliko ključnih elemenata, pri čemu se ističu jačanje nadzora i primjena sankcija. Povećanje nadzora nad poslodavcima i radnicima koji krše zakon može značajno smanjiti ovu praksu. To uključuje redovne inspekcije na terenu, ali i primjenu strožih sankcija za prekršioce, uključujući novčane kazne, zatvaranje nelegalnih poslovnih subjekata ili oduzimanje dozvola za rad. Edukacija i informisanje igraju ključnu ulogu u smanjenju potražnje za radom na crno. Radnici i poslodavci moraju biti svjesni posljedica ovakvih nezakonitih aktivnosti, uključujući gubitak prava, smanjenje sigurnosti na radu i moguće pravne posljedice. Informisanje o zakonskim pravima i obavezama također može pomoći u povećanju svijesti i odgovornosti svih uključenih strana. Podrška formalnom zapošljavanju je također ključna komponenta u borbi protiv rada na crno. Država treba osigurati povoljne uvjete za legalno zapošljavanje, kako bi poslodavci imali poticaje da se pridržavaju zakona. To može uključivati poreske olakšice i stimulacije za poslodavce koji legalno zapošljavaju radnike, kao i pružanje podrške i obuke za radnike kako bi se povećala njihova zapošljivost i prilike na tržištu rada. Ove mjere, zajedno s koordinisanim naporima svih relevantnih institucija, mogu doprinijeti smanjenju obima rada na crno i promovisanju fer i legalnog poslovnog okruženja (Omerović, 2019).

3.3. Strukturalna etička rješenja u borbi protiv poreznih zloupotreba sa osvrtom na sivu ekonomiju i rad na crno

Porezne zloupotrebe, koje obuhvataju sivu ekonomiju i rad na crno, predstavljaju složen problem koji zahtijeva strukturalna i etička rješenja radi efikasnog suzbijanja ovih nepravilnosti. U nastavku se razmatraju ključni elementi i preporuke za borbu protiv ovih pojava. Ovi koraci zahtijevaju koordinisane napore svih relevantnih institucija i širu podršku društva kako bi se postigao održiv i dugoročan napredak u borbi protiv poreznih zloupotreba i njihovih negativnih posljedica.

3.3.1. Siva ekonomija

Siva ekonomija je složen fenomen koji obuhvata sve ekonomske aktivnosti koje se odvijaju izvan formalnih ekonomskih i pravnih okvira. Ova pojava ima duboke implikacije na ekonomski razvoj i stabilnost društva jer se njeni efekti protežu na različite sektore i utječu na širok spektar društvenih i ekonomskih faktora.

Jedan od ključnih koraka u borbi protiv sive ekonomije je jačanje nadzora i kontrole nad ekonomskim aktivnostima. Porezni organi moraju povećati svoje kapacitete kako bi bili u mogućnosti efikasno nadzirati i suzbijati nelegalne aktivnosti. To uključuje zapošljavanje dodatnog osoblja, primjenu naprednih tehnologija za praćenje transakcija i poslovnih aktivnosti, te jačanje saradnje s drugim institucijama radi efikasne razmjene informacija. Osim toga, ključno je provoditi zakone dosljedno i jednakopravno za sve poslovne subjekte, bez obzira na njihovu veličinu ili utjecaj. Primjena pravednih i dosljednih kazni za prekršioce također je od suštinskog značaja za borbu protiv sive ekonomije. Edukacija javnosti o negativnim posljedicama sive ekonomije igra ključnu ulogu u stvaranju svijesti o ovom problemu. Kampanje informisanja građana o štetnosti sive ekonomije i promovisanju legalnog poslovanja mogu doprinijeti mijenjanju percepcije ove pojave i potaknuti građane da se pridržavaju zakona (Jurić, 2020).

Podrška malim poduzetnicima i stvaranje povoljnih uslova za formalno zapošljavanje također su važni u borbi protiv sive ekonomije. Kroz različite mjere podrške, poput poreskih olakšica i stimulacija za poslodavce koji legalno zapošljavaju radnike, mogu se stvoriti povoljni uvjeti za razvoj legalnog poslovanja i smanjenje potražnje za nelegalnim aktivnostima.

3.3.2. Rad na crno

Rad na crno nije samo kršenje zakona, već i ozbiljan društveni i ekonomski problem koji ima negativne posljedice na radnike, poslodavce i cijelo društvo. Ova nelegalna praksa utječe na fer tržišnu konkurenciju, sigurnost i prava radnika, te dovodi do gubitka poreznih prihoda i socijalnih doprinosa.

Da bi se efikasno suzbio rad na crno, neophodno je poduzeti konkretne korake, uključujući jačanje nadzora i primjenu strožih sankcija za prekršioce. Povećanje broja inspektora i inspeksijskih kontrola može otežati poslodavcima da izbjegnu plaćanje poreza i doprinosa za radnike. Također, primjena strožih kazni za poslodavce koji zapošljavaju radnike na crno može djelovati kao snažan odvraćajući faktor.

Međutim, samo represivne mjere nisu dovoljne. Edukacija radnika i poslodavaca o posljedicama rada na crno, kao i o njihovim pravima i obavezama, igra ključnu ulogu u prevenciji ove pojave. Radnici trebaju biti informisani o svojim pravima i zaštiti koju imaju zakonom, kako bi se osnažili da zahtijevaju legalne uvjete rada. S druge strane, poslodavci trebaju biti svjesni rizika i posljedica koje nosi zapošljavanje radnika na crno, uključujući visoke novčane kazne i reputacijsku štetu.

Podrška formalnom zapošljavanju igra ključnu ulogu u borbi protiv rada na crno. Stvaranje povoljnih uslova za legalno zapošljavanje, poput poreskih olakšica i stimulacija za poslodavce koji poštuju zakone, može motivisati poslodavce da legalno prijavljuju svoje radnike i izbjegnu rizike povezane s radom na crno (Kovačević, 2019).

Kroz kombinaciju ovih strukturalnih i etičkih pristupa, moguće je postići značajan napredak u suzbijanju poreznih zloupotreba, promovisanju poštenog i legalnog poslovnog okruženja te zaštititi prava radnika. Ovo će doprinijeti jačanju ekonomske stabilnosti i društvene pravde u zajednici.

3.4. Korupcija kao faktor u poreznim zloupotrebama

Korupcija predstavlja ključni faktor u efikasnosti borbe protiv poreznih zloupotreba, često izvodeći dubok i opasan utjecaj na integritet poreskog sistema. Analiza ovog fenomena zahtijeva dubinsko istraživanje kako bi se razumjeli njegovi uzroci, oblici i posljedice, te kako bi se osmislila adekvatna rješenja za suzbijanje koruptivnih praksi. U kontekstu Bosne i Hercegovine, gdje se suočavamo s izazovima u sprečavanju poreznih zloupotreba, razumijevanje uloge korupcije ključno je za stvaranje održivog i transparentnog poreskog okruženja.

Korupcija u poreznom sistemu može se manifestovati na različite načine, uključujući mito, pranje novca, utaju poreza i zloupotrebu ovlasti radi osobne koristi. Ovi oblici korupcije često podrivaju integritet poreskih organa, sprečavajući ih da djeluju u skladu sa zakonom i bore se protiv poreznih prevara. Nadalje, koruptivne prakse mogu poticati sivu ekonomiju i rad na crno, stvarajući nepovoljno okruženje za poštene poslovne subjekte i građane (Rose-Ackerman i Palifka, 2016).

Da bi se efikasno suočili s korupcijom u poreznim zloupotrebama, neophodno je primijeniti etička i strukturalna rješenja. Na etičkom nivou, potrebno je promovisati vrijednosti transparentnosti, odgovornosti i integriteta u poreznom sistemu, kako među poreskim službenicima, tako i među poslovnim subjektima i građanima. To uključuje

jačanje etičkog kodeksa ponašanja i osiguranje odgovarajuće obuke za sve uključene strane. S druge strane, strukturalna rješenja zahtijevaju jačanje institucionalnih kapaciteta i implementaciju zakonskih propisa koji osiguravaju efikasno suzbijanje korupcije u poreznom sistemu. To uključuje osnivanje specijalizovanih timova za borbu protiv korupcije, implementaciju mehanizama za prijavljivanje koruptivnih praksi, te primjenu strogih kazni za počinitelje.

Kroz kombinaciju etičkih i strukturalnih rješenja, moguće je postići značajan napredak u sprečavanju koruptivnih praksi u poreznom sistemu i stvaranju fer i transparentnog poslovnog okruženja u Bosni i Hercegovini. Ova borba zahtijeva posvećenost svih relevantnih aktera, uključujući vladu, poreske organe, poslovne subjekte i civilno društvo, kako bi se osiguralo poštovanje zakona i promovisali visoki etički standardi u svim segmentima društva.

3.5. Međunarodna dimenzija borbe protiv poreznih zloupotreba

Međunarodna saradnja ima ključnu ulogu u borbi protiv poreznih zloupotreba, posebno s obzirom na sve veću globalizaciju ekonomije i prekogranične aktivnosti. Proučavanje međunarodnih standarda i inicijativa za suzbijanje sive ekonomije i rada na crno pruža važan uvid u globalne napore usmjerene na promociju fer i transparentnog poslovnog okruženja. Međunarodni standardi, poput onih koje postavlja Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) i Međunarodni monetarni fond (MMF), igraju ključnu ulogu u uspostavljanju smjernica i principa za borbu protiv poreznih zloupotreba. Ti standardi obuhvataju različite aspekte, uključujući razmjenu informacija između država, transparentnost poslovanja i suzbijanje pranja novca.

Jedna od važnih inicijativa je također Globalni forum za transparentnost i razmjenu informacija u porezne svrhe, koja promoviše međunarodnu saradnju u razmjeni poreznih informacija kako bi se otkrile i spriječile porezne prijevare i izbjegavanje plaćanja poreza. Ova inicijativa omogućava državama članicama da razmjenjuju informacije o bankovnim računima, finansijskim transakcijama i imovini građana i poslovnih subjekata.

Međunarodna zajednica također igra važnu ulogu u podržavanju kapaciteta zemalja u razvoju za borbu protiv poreznih zloupotreba. Kroz tehničku pomoć, obuku i finansijsku podršku, međunarodne organizacije kao što su UNDP, Svjetska banka i OECD pomažu zemljama u razvoju da jačaju svoje porezne sisteme i unapređuju sposobnost nadzora i kontrole (Rose-Ackerman i Palifka, 2016). U suštini, međunarodna dimenzija borbe protiv poreznih zloupotreba zahtijeva koordinisane napore svih zemalja i relevantnih međunarodnih organizacija. Samo kroz zajednički rad i međusobnu podršku možemo postići napredak u suzbijanju sive ekonomije i rada na crno te promovisati fer i transparentno poslovno okruženje na globalnoj razini.

4. ISTRAŽIVAČKI DIO

4.1. Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja za ovaj rad temelji se na pažljivoj analizi postojeće literature, stručnih radova i relevantnih zakonodavstava koji se fokusiraju na porezne zloupotrebe, s posebnim naglaskom na sivu ekonomiju i rad na crno. Glavni cilj istraživanja jest istražiti etičke aspekte u kontekstu prevencije i suzbijanja ovih oblika nezakonitih aktivnosti.

Odabrana literatura obuhvaća različite izvore kao što su studije slučaja, izvještaji relevantnih agencija, zakonski dokumenti, teorijski radovi i istraživanja koja proučavaju etičke pristupe u borbi protiv poreznih zloupotreba. Kriteriji za uključivanje literature usmjereni su na identifikaciju ključnih informacija o etičkim principima i strategijama koje su prepoznate kao učinkovite u suzbijanju sive ekonomije i rada na crno.

Metodologija istraživanja podrazumijeva sistematsku analizu i sintezu dostupnih podataka iz relevantne literature kako bi se detaljno identifikovali etički principi i strategije. Analizom će se procijeniti koje strategije su najefikasnije u suzbijanju sive ekonomije i rada na crno, te kako se etički principi mogu integrirati u postojeće zakonodavstvo radi poboljšanja pravnog okvira i primjene zakona.

Ova metodologija omogućuje dublje razumijevanje kompleksnih pitanja vezanih za porezne zloupotrebe i pruža temelj za daljnja istraživanja i razvoj politika usmjerenih na stvaranje pravednijeg i održivijeg ekonomskog okruženja.

U svrhu kvalitetnije analize, uz analizu sekundarnih podataka i procesa uočavanja prikupit ćemo primarne podatke na osnovu intervjua. Stoga, kao glavnu metodu istraživanja koristit ćemo sinkronu komunikaciju, a u slučaju spriječenosti i asinkronu komunikaciju i to jednokratni intervju. Za jednokratni intervju smo se odlučili radi kvalitetnije analize i sopstvenih mišljenja poreznih inspektora, te na taj način možemo da objektivno sagledamo probleme i dođemo do kvalitetnijih rješenja.

Urađen je polustrukturirani intervju a za koje smatramo da će dati najbolje rezultate u istraživanju sa inspektorima Porezne uprave FBiH, sa dugogodišnjim stažom koji su se kroz inspeksijske nadzore susretali sa radom na crno.

Polustrukturirani intervju je metoda istraživanja koja se koristi u društvenim znanostima. Ovakva vrsta intervjua je otvorena, omogućuje stvaranje novih ideja i pitanja koja proizilaze iz odgovora ispitivačkog sugovornika.

Sušтина istraživanja će biti zasnovana na stavovima i mišljenjima koji su vezani za etiku i suzbijanje rada na crno. Ispitanici su ovlaštena službena lica koji kontrolišu kategoriju malih, mikro i segmenta u FBiH. Kontrola se vrši u parovima tako da je postupanje

inspektora u inspekcijskom nadzoru uvijek ista, posebno u brzim i djelimičnim inspekcijskim nadzorima.

Tabela 3. Struktura ispitanika

Redni broj	Šifra ispitanika	Spol	Životna dob. godine	Funkcija	Radno iskustvo
1	001	M	42	Porezni inspektor	8 godina
2	002	Ž	48	Porezni inspektor	2 godina
3	003	Ž	38	Porezni inspektor	2 godina
4	004	Ž	40	Porezni inspektor	6 godina
5	005	M	48	Porezni inspektor	12 godina
6	006	Ž	40	Porezni inspektor	5 godina
7	007	Ž	47	Porezni inspektor	7 godina
8	008	Ž	42	Porezni inspektor	3 godina
9	009	M	46	Porezni inspektor	7 godina
10	010	Ž	56	Porezni inspektor	15 godine

Izvor: Izrada autora prema dobijenim podacima iz rezultata provedenog intervjua

Za istraživanje smo koristili polustrukturirani intervju, temeljen na unaprijed pripremljenoj skici (Mužić, 1999). Tokom planiranja i izvođenja istraživanja, pažljivo smo dokumentirali sve korake, uključujući protokol istraživanja, izbor učesnika i analizu podataka, kako bismo osigurali vjerodostojnost rezultata (Buljan, 2021).

Prilikom pripreme intervjua, utvrdili smo okvirna pitanja koja smo sistematski postavljali tokom razgovora. Iako smo u mogućnosti postavljali dodatna pitanja, to je bilo rijetko potrebno zbog stručnosti ispitanika. Odabrali smo polustrukturirani intervju zbog njegove fleksibilnosti i činjenice da su ispitanici imali povjerenje u ispitivača, što je omogućilo otvoreniju komunikaciju. Da bismo se držali teme i izbjegli neformalni razgovor, postavljali smo izravna pitanja kako bismo prikupili relevantne podatke. U nekim slučajevima, nakon intervjua smo precizirali odgovore.

Za analizu odgovora koristili smo transkripte intervjua, fokusirajući se na ključna istraživačka pitanja koja smo definirali prije intervjua. Ova pitanja su se odnosila na analizu i identifikaciju najčešćih tehnika prevare u finansijskim izvještajima, posebno onih koje utječu na porez na dobit. Također smo se usmjerili na potrebu ranog otkrivanja poreznih prevara kako bismo spriječili štetu budžetu. Identifikacija indikatora poreznih prevara, tzv. "crvenih zastavica", u privrednim društvima bila je također jedan od ciljeva istraživanja.

Nakon interpretativne analize prikupljenih podataka, izdvojili smo najvažnije odgovore i ključna zapažanja ispitanika, koje smo klasificirali i objedinili kako bismo predstavili rezultate intervjua.

4.2. Rezultati istraživanja

Prilikom provođenja intervjua postavljeno je deset direktnih pitanja na koja su u određenim segmentima ispitanici direktno i kratko odgovarali dok se na određena pitanja nisu mogli izjasniti jer im je odgovor nije bio jednostavan ili o njemu nisu dovoljno upoznati.

1. U kojim oblicima i djelatnostima se najčešće pojavljuju porezne zloupotrebe kao što su siva ekonomija i rad na crno?

“Siva ekonomija i rad na crno tzv. neformalni oblici rada su najčešće zastupljeni u oblastima s manje plaćenim poslovima koji ne zahtijevaju sofisticirane vještine i visok stepen obrazovanja. S obzirom na trenutnu politiku oporezivanja plata, odnosno visoko porezno opterećenje na plate, troškovi upošljavanja radnika s nižim stepenom vještina su relativno visoki za poslodavca, dok uposleniku se isplaćuje relativno nizak prihod, što stimulira obje strane da se ukupno dogovorenu naknadu za rad dijelom stavljaju u nelegalne tokove novca koji dobijaju epitet rada na crno u zoni sive ekonomije. Porezne zloupotrebe u vidu sive ekonomije i rada na crno u konkretnim oblicima i djelatnostima najčešće se pojavljuju u građevinskim i uslužnim djelatnostima, mada ne postoji sektor pošteđen ovih zloupotreba bar kada posmatramo tržište BiH.”

(002,50)

“Porezne zloupotrebe kao što su siva ekonomija i rad na crno se najčešće pojavljuju u oblicima ilegalnog, neprijavljenog i neregistrovanog poslovanja. Najznačajnije ilegalne aktivnosti su proizvodnja i distribucija zabranjenih tvari. Neprijavljeno i neregistrovano poslovanje je poslovanje koje se obavlja ali ne evidentira kroz poslovne knjige i koje nise zakonski prijavljeno kao što je angažiranje radnika na crno, neplaćanje poreza prilikom kupoprodaja, neevidentiranje prometa, rad bez odobrenja i najčešće se pojavljuje u djelatnostima trgovine ugostiteljstva i građevine.”

(010,56)

“Najviše sive ekonomije se pojavljuje u trgovini, građevinarstvu, prerađivačkoj industriji i poslovanju nekretninama te djelatnosti hotela i restorana, a u obliku rada bez odobrenja nadležnog organa, neplaćeni prekovremeni rad, neplaćeni rad nedjeljom i praznicima, te neplaćanje poreza.”

(001,42)

Porezne zloupotrebe, uključujući siva ekonomiju i rad na crno, najčešće se pojavljuju u oblicima ilegalnog, neprijavljenog i neregistrovanog poslovanja. Ove zloupotrebe

manifestuju se kroz različite oblike kao što su neplaćanje poreza, neprijavlјivanje radnika, neevidentiranje prometa, te rad bez odgovarajućih dozvola. Najviše se bilježe u sektorima koji obuhvataju ugostiteljstvo, građevinarstvo, trgovinu, prerađivačku industriju, kao i u poslovanju nekretninama. Siva ekonomija je posebno prisutna u oblastima sa smanjenim osnovicama poreza i minimalnim bruto osnovicama za obračun doprinosa, dok se rad na crno često povezuje s poslovima koji zahtijevaju niže vještine i obrazovanje, poput sezonskog rada i freelancinga. Ova pojava je također stimulisana visokom poreznom opterećenju na plate, što poslodavce i radnike motivira da dijelom svoje prihode prikazuju kao nelegalne kako bi izbjegli visoke troškove formalnog zapošljavanja i plaćanja poreza. Ukratko, siva ekonomija i rad na crno su značajni problemi koji se najčešće javljaju u specifičnim djelatnostima, s posebnim naglaskom na ugostiteljstvu i građevinarstvu, gdje se ova pitanja pojavljuju u različitim oblicima. Bez adekvatnog nadzora i efikasnih mjera suzbijanja, ove zloupotrebe mogu imati ozbiljne posljedice za ekonomiju i pravilan rad tržišta.

2. Prilikom vršenja inspekcijskog nadzora u kojoj vrsti djelatnosti je najviše prisutan rad na crno i da li je obim sive ekonomije kod nas u prethodnih par godina smanjio ili povećao?

“U prvom dijelu ovog pitanja mogli bismo se osloniti dijelom na odgovor iz prethodnog pitanja po pitanju djelatnosti ali ga i proširiti sa : prometom duhanskih prerađevina, zanatskim radovima koje pojedinci pružaju fizičkim licima (oblast građevinskih radova), uslužnim djelatnostima (oblast u kojoj fizička lica ostavaruju prihode od najmovi nepokretnih i pokretnih stvari), trgovina, turizam i sl. ukoliko posmatramo sa makro nivoa privrednih kretanja u FBiH ne ograničavajući se na iskustvene analize i rezultate rada na nivou inspekcijskog nadzora. Obim sive ekonomije u Bosni i Hercegovini je i dalje značajan problem. Prema podacima Svjetske banke, BiH je rangirana na 133. mjestu od 190 zemalja prema kriterijima "jednostavnost plaćanja poreza". Ovo ukazuje na to da je siva ekonomija i dalje prisutna i da predstavlja izazov za formalnu ekonomiju. Ocjena sa pozicije rada i praćenja ove oblasti kroz višegodišnji rad meni je lično uskraćena, obzirom na moj period rada na poziciji inspektora PUFBiH.”

(002,48)

“Djelatnosti u kojima se tokom vršenja inspekcijskog nadzora mogao utvrditi najveći stepen rada na crno su: ugostiteljstvo, građevinarstvo, trgovina kao i pekarska djelatnost. Svi pokazatelji, od podataka prilikom vršenja inspekcijskih nadzora do zvanično objavljenih podataka o uplati direktnih poreza, odnosno o njihovom rastu iz godine u

godinu upućuju na zaključak da je došlo do porasta broja prijavljenih radnika, odnosno do smanjenja sive ekonomije.”

(007,47)

“Prilikom inspekcijskog nadzora, rad na crno najviše je prisutan u djelatnostima kao što su: Ugostiteljstvo i restorani gdje se često otkriva rad na crno zbog velikog broja zaposlenih generalno, zatim građevina posebno obzirom na neformalnu prirodu radne snage. Tesko je dati precizan odgovor osim da obim sive ekonomije varira zavisno o ekonomskim uslovima i mjerama koje poduzimaju brze kontrole...porezni reformski zakoni i sl.”

(006,40)

Prilikom vršenja inspekcijskog nadzora, rad na crno najčešće se pojavljuje u sektoru ugostiteljstva i građevinarstva, kao i u određenim uslužnim djelatnostima. Ove oblasti su posebno pogođene zbog karakteristika svog poslovanja, poput velikog broja zaposlenih u ugostiteljstvu i neformalne prirode radne snage u građevinarstvu. Što se tiče obima sive ekonomije u prethodnim godinama, mišljenja su podijeljena. Neki izvori sugeriraju da je prisutnost sive ekonomije ostala stabilna, dok drugi navode da je u posljednje vrijeme došlo do smanjenja zbog nedostatka radne snage i poboljšanja u kontroli i inspekcijskim nadzorima. Na temelju dostupnih podataka i iskustava, čini se da je siva ekonomija i dalje značajan problem u Bosni i Hercegovini, ali postoje indikacije da je došlo do određenih poboljšanja u smanjenju njenog obima, posebno u posljednjih nekoliko godina. U cjelini, obim sive ekonomije i dalje varira ovisno o ekonomskim uslovima, mjerama inspekcijskog nadzora, i poreznim reformama. S obzirom na stalnu prisutnost ove pojave, kontinuirani napor u jačanju nadzora i implementaciji efikasnijih kontrolnih mjera su ključni za daljnje smanjenje sive ekonomije.

3. Da li je nedostatak primjene etičkog kodeksa povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno?

“Smatram da je generalno etički kodeks povezan sa odnosom prema državi pa tako i prema svojoj ekonomiji i radom na crno. Koliko se porezni obveznik osjeća moralno dužnim da prati i poštuje svoje obaveze prema državi toliko i poštuje zakone. U suprotnom je samo represija ta koja ga primorava a što je na kraju nemoguće iskontrolisati veliki broj poreznih obveznika.”

(005,45)

“Nedostatak primjene etičkog kodeksa, kako od strane samih poreznih obveznika prilikom obavljanja svojih ekonomskih aktivnosti, tako i od strane nadzornih organa je usko povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno.”

(009,46)

“Da, nedostatak primjene etičkog kodeksa može biti značajno povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno. etički kodeksi i njihova primjena igraju ključnu ulogu u smanjenju sive ekonomije i rada na crno, jer postavljaju standarde ponašanja i pomažu u stvaranju odgovornosti.”

(003,38)

Nedostatak primjene etičkog kodeksa značajno je povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno. Etika i moralno ponašanje igraju ključnu ulogu u poslovnim aktivnostima i odnosima prema zakonskim obavezama. Kada etički kodeksi nisu pravilno primjenjivani, i to kako od strane poreznih obveznika tako i od nadzornih organa, dolazi do povećanja sive ekonomije i rada na crno. Porezni obveznici koji ne osjećaju moralnu obavezu da ispunjavaju svoje zakonske obaveze često pribjegavaju nelegalnim praksama, dok nedostatak etičkog nadzora od strane inspeksijskih organa može dodatno pogoršati situaciju. Poslovni subjekti koji se fokusiraju na brzinu ostvarivanja profita često zanemaruju etičke standarde, što doprinosi širenju sive ekonomije. Sve u svemu, primjena etičkih kodeksa i njihovo poštovanje su ključni za smanjenje sive ekonomije i rada na crno. Kroz uspostavljanje i primjenu visokih etičkih standarda, moguće je stvoriti odgovornije poslovno okruženje i unaprijediti zakonsku usklađenost.

4. Kakva je uloga etičkog kodeksa u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno?

“Jedan od načina da se smanji siva ekonomija i rad na crno je poštovanje normi etičkog kodeksa, promjena svijesti odgovornih u privrednim društvima ali i promjena svijesti građana gdje će nastojati učiniti sve što je u njihovoj moći da suzbiju širenje sive ekonomije u cilju povećanja zajedničkog dobra i javnog interesa. Kod poduzetnika i pojedinaca treba razvijati moralne vrijednosti, jer su one temelji etike.”

(007,47)

“Ne postojanje etičkog kodeksa kod poslodavaca ima veliku ulogu u sivoj ekonomiji. Ne prihvatanje zakonskih normi kao obavezujućih. Osnovni cilj poslodavca jeste ostvarenje lične koristi ali u isto vrijeme moraju se poštivati i zakonske norme, sami uposlenici, poslovni partneri itd.”

(006,40)

“Poštivanje etičkog kodeksa od strane privrednih subjekata ima veliku ulogu u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno. U okviru poslovanja etički kodeks služi kao okvir u kojem bi se trebali kretati i na taj način olakšavati i usavršavati poslovanje u uslovima na tržištu, a sve po u okviru zakonskih propisa.”

(007,47)

Etički kodeks igra ključnu ulogu u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno. Kao okvir za profesionalno i moralno ponašanje, etički kodeks pomaže usmjeravanju poslovanja unutar zakonskih propisa i smanjenju nelegalnih aktivnosti. Njegova primjena doprinosi povećanju transparentnosti, poštivanju zakonskih normi, i jačanju odgovornosti među privrednim subjektima i zaposlenicima. Poštivanje etičkog kodeksa pomaže u smanjenju sive ekonomije pružanjem smjernica za ispravno poslovanje i podizanjem svijesti o važnosti usklađenosti s zakonima. Uloga etičkog kodeksa nije ograničena samo na privredne subjekte; važan je i za nadzorne organe, poput poreznih inspektora, koji trebaju pridržavati se visoke etike kako bi osigurali pravednost, integritet, i efikasnost u svom radu. Povećanje svijesti o etičkim standardima i njihova dosljedna primjena mogu značajno doprinositi smanjenju sive ekonomije i rada na crno, te stvaranju pravednijeg i transparentnijeg poslovnog okruženja. U konačnici, etički kodeks pomaže u izgradnji kulture poštivanja zakona i promicanju odgovornosti u poslovanju.

5. U kojim vrstama kontrola vršite kontrolu sive ekonomije (nevidentiranje prometa kod registrovanih poreznih obveznika) i rada na crno (rad bez odobrenja)?

“Kontrola sive ekonomije i rada na crno se najčešće provodi u djelimičnim odnosno blic inepkcijskim nadzorima, gdje se na određeni datum i vrijeme provjera da li je kontrolisani porezni obveznik sa radnicima koji su u momentu kontrole zatečeni da obavljaju djelatnost zaključio ugovor o radu i izvršio prijavu u Jedinstveni sistem registracije, kontrole i naplate doprinosa, da li radnik ima odobrenje nadležnog organa o početku obavljanja djelatnosti, vrši li evidentiranje ostvarenog prometa putem fiskalnog uređaja, te da li podnosi propisane obrasce kojima se vrši prijava obračunatih doprinosa na plate.”

(009,48)

“Najveći broj nepravilnosti utvrđujemo u tzv. Brzim kontrolama koje u suštini terenski traje dva sata kod poreznog obveznika te se kontoliše odobrenje za rad, evidentiranje prometa, prijavljani radnici... Dok su u potpunim kontrolama siva ekonomija I rad na crno gotovo nevidljivi.”

(003,38)

Kontrola sive ekonomije i rada na crno provodi se kroz različite vrste inspekcijskih nadzora, uključujući brze, djelimične i potpune kontrole. Brze (ili djelimične) kontrole su najčešće korištene za otkrivanje nepravilnosti u vezi s neevidentiranjem prometa kod registrovanih poreznih obveznika i radom bez odobrenja. Ove kontrole omogućavaju inspektorima da na licu mjesta provjere poštivanje zakonskih propisa i identifikuju neskladnosti u stvarnom vremenu. Potpune kontrole, iako opsežnije, rijetko se koriste specifično za detekciju sive ekonomije i rada na crno, budući da se obično usmjerenije na šire aspekte poslovanja. Djelimične (brze) kontrole, s druge strane, omogućavaju ciljanu provjeru specifičnih aspekata poslovanja koji su povezani s pojavom sive ekonomije, uključujući provjeru evidencije prometa i radne dozvole zaposlenika. Osim toga, Ad hoc kontrole se koriste za specifične slučajeve i fokusirane su na rješavanje konkretnih problema u vezi s sive ekonomijom i radom na crno. Ove kontrole omogućavaju detaljnije istraživanje i rješavanje specifičnih slučajeva nepravilnosti koje ne spadaju u širi okvir redovnih inspekcija. Sve ove vrste kontrola igraju ključnu ulogu u suzbijanju sive ekonomije i rada na crno, osiguravajući da se porezni obveznici pridržavaju zakonskih normi i pravila.

6. Kakva je veza sive ekonomije sa korupcijom, gdje i kako se nezakonite aktivnosti olakšavaju neetičkim praksama?

“Korupcija i siva ekonomija su ozbiljni problemi koji negativno utječu na privredu i društvo. Korupcija se odnosi na zloupotrebu ovlasti za vlastitu korist, što može uključivati mito, nepotizam i druge oblike neetičnog ponašanja. Korupcija smanjuje povjerenje građana u institucije, otežava poslovanje i može dovesti do neefikasnosti u javnom sektoru. Siva ekonomija obuhvaća sve ekonomske aktivnosti koje se odvijaju izvan službenih kanala, poput rada na crno i izbjegavanja plaćanja poreza. Ova pojava može biti uzrokovana visokim poreznim opterećenjima, neadekvatnom regulacijom i slabom kontrolom. Siva ekonomija smanjuje prihode države, što može utjecati na financiranje javnih usluga poput zdravstva i obrazovanja. Borba protiv korupcije i sive ekonomije zahtijeva sveobuhvatan pristup, uključujući jačanje pravnog okvira, poboljšanje transparentnosti i odgovornosti te edukaciju građana o važnosti poštivanja zakona.”

(004,40)

“Korupcija predstavlja ponašanje koje odudara od formalnih pravila ponašanja koji se tiču djelovanja, na položaju, javne vlasti radi privatnih motiva (bogatstvo, moć, status), time je siva ekonomija usko vezana sa korupcijom, a kroz indirektno djelovanje javne vlasti (loši zakonski propisi, kroz koje je „namjerno“ ostavljen prostor za sivu ekonomiju) i nepoštivanje etičkog kodeksa od strane privrednih subjekata.”

(008,40)

“Korupcija predstavlja ponašanje koje odudara od formalnih pravila ponašanja koji se tiču djelovanja, na položaju, javne vlasti radi privatnih motiva (bogatstvo, moć, status) čime je siva ekonomija usko vezana sa korupcijom, a kroz indirektno djelovanje javne vlasti (loši zakonski propisi kroz koje je „namjerno” ostavljen prostor za sivu ekonomiju) i nepoštivanje etičkog kodeksa od strane privrednih subjekata.”

(005,48)

Veza između sive ekonomije i korupcije je duboka i složena, pri čemu se oba fenomena međusobno podržavaju i pogoršavaju. Siva ekonomija često se pojavljuje kao rezultat koruptivnih radnji i neetičkog ponašanja, dok korupcija može olakšati ili čak potaknuti aktivnosti u sivoj zoni. Korupcija, u obliku mita, nepotizma ili drugih neetičkih praksi, smanjuje efikasnost i transparentnost institucija, čime se stvaraju povoljni uvjeti za sive ekonomske aktivnosti. Korumpirani službenici ili vlasti mogu omogućiti izbjegavanje zakonskih obaveza i poreza, što dodatno potiče rad u sivoj zoni. S druge strane, siva ekonomija također može pridonositi korupciji, jer se nezakoniti prihodi često koriste za podmićivanje ili druge koruptivne radnje. Neetičke prakse, uključujući nepostojanje etičkog ponašanja i slab nadzor, omogućavaju širenje sive ekonomije kroz zaobilaženje zakona i regulativa. Ovo može uključivati nepoštivanje etičkih kodeksa, loše zakonske propise, ili neadekvatnu primjenu postojećih zakona. Za efikasno suzbijanje oba problema, potrebno je implementirati sveobuhvatan pristup koji uključuje jačanje pravnog okvira, poboljšanje transparentnosti i odgovornosti te edukaciju o važnosti poštivanja zakona. Borba protiv korupcije i sive ekonomije zahtijeva usklađene napore svih sektora društva kako bi se stvorili uvjeti za legalno i etičko poslovanje te smanjili motivi za ilegalne aktivnosti.

7. Koje su posljedice rada na crno, koje mjere vi poduzimate kada u kontroli utvrdite da neko radi na crno (bez odobrenja nadležnog organa....)?

“Posljedice rada na crno su manjak javnih prihoda i ukupnog BDP države. Kada u kontrolama utvrdimo da neko radi na crno poduzimaju se mjere koje su određene zakonskim aktima kao što su izdavanje prekršajnih naloga, privremena zabrana obavljanja poslovnih aktivnosti do otklanjanja utvrđenih nepravilnosti i dr.”

(010,56)

“Rad na crno direktno utiče na smanjenje javnih prihoda što ugrožava efikasnost poslovanja javnih institucija. Time se smanjuje standard budžetskih korisnika, ali i svih građana. Mjere koje poduzimaju porezni inspektori, a na osnovu ovlaštenja koja su propisana Zakonom o poreznoj upravi, te primjenom odredbi istog su izdavanje Rješenja

o privremenoj zabrani obavljanja djelatosti, do otklanjanja nezakornosti zbog koje je i izdato, izdavanje prekršajnih naloga, u skladu sa istim Zakonom i Zakonom o jedinstvenom sistemu registracije, kontrole i naplate doprinosa.”

(001,42)

“Posljedice za budžet FBiH zbog rada na crno, a kroz neplaćanje poreza i doprinosa su velike. Velike su i posljedice za radnike koji rade za „poslodavce“ koji nemaju odobrenje za rad te isti samim time nemaju pravo na penziona, zdravstveno osiguranje i ostala prava koja bi mogli ostvariti.”

(002,48)

Rad na crno donosi značajne negativne posljedice, kako za državu tako i za radnike. Prvo i najvažnije, rad na crno uzrokuje smanjenje javnih prihoda, jer se izbjegava plaćanje poreza i doprinosa, što direktno utiče na smanjenje BDP-a i efikasnost javnih institucija. Ovaj gubitak javnih prihoda negativno utiče na finansiranje ključnih usluga poput zdravstva i penzionog osiguranja. Također, radnici koji su zaposleni na crno nemaju prava na socijalnu zaštitu, što ih izlaže dodatnim rizicima u slučaju bolesti, nesreće ili odlaska u penziju. Mjere koje se poduzimaju kada se utvrdi rad na crno obično uključuju izdavanje prekršajnih naloga, privremenu zabranu poslovnih aktivnosti te pečaćenje prostorija sve dok se nepravilnosti ne otklone. Ove mjere su ključne za suzbijanje rada na crno i omogućavanje uspostavljanja zakonskog i transparentnog poslovanja. Istovremeno, sankcioniranjem poslodavaca koji zapošljavaju radnike bez ugovora o radu, vlasti nastoje stvoriti povoljnije uvjete za poštnu tržišnu konkurenciju i privući strane investicije. Ove aktivnosti su neophodne za stvaranje poslovne klime u kojoj se zakon i etičke norme poštuju, čime se smanjuje prostor za sivu ekonomiju i povećava ukupna stabilnost društva.

8. Koji su razlozi pojave sive ekonomije i rada na crno prema vašem mišljenju?

“Najčešći odgovori su “samo je radnja u pripremi” ili “nisam imao vremena da sredim papire” ali mislim da je najčešće nepoznavanje načina kako se registrovati i bojazan da je to sve prekomplikovano. Pored takvih postoje situacije kada su porezni obveznici registrovani te u cilju ostavriavanja većeg dohotka ne evidentiraju prihode kao i ne prijave radnike u cilju izbjegavanja plaćanja poreza i doprinosa.”

(003,38)

“Prema mom mišljenju razlozi za pojave sive ekonomije i rada na crno su visok stepen korupcije u državi i blage kazne za one za koje se utvrdi da posluju u zoni sive ekonomije i rada na crno.”

Razlozi za pojavu sive ekonomije i rada na crno su višestruki i složeni. Jedan od najčešće navedenih uzroka je visoko porezno opterećenje, zbog čega mnogi poslodavci i radnici izbjegavaju plaćanje poreza kako bi povećali prihode. Osim toga, komplikovana administracija i složeni birokratski procesi obeshrabruju legalno poslovanje. Ekonomska nesigurnost i siromaštvo također doprinose tome da pojedinci traže neformalne načine zarade. Visok stepen korupcije i neefikasnost inspeksijskih organa omogućavaju poslodavcima i radnicima da izbjegniju sankcije za rad na crno. U mnogim slučajevima, blage kazne za prekršaje i loš zakonski okvir koji reguliše ovu oblast ne djeluju dovoljno odvraćajuće. Također, nedostatak povjerenja u državne institucije navodi ljude da sumnjaju u pravilno korištenje poreza i da radije djeluju izvan zakonskih okvira. Politička nestabilnost i ekonomska neefikasnost dodatno pogoršavaju situaciju, stvarajući klimu u kojoj siva ekonomija i rad na crno postaju uobičajena praksa. Svi ovi faktori zajedno doprinose raširenosti ovog problema, koji ima dalekosežne posljedice na državni budžet, radnike, te cjelokupnu privredu.

9. Da li smatrate da postoje preventivne mjere na sprečavanju rada na crno?

“Država bi mogla djelovati preventivno u suzbijanju rada na crno u obliku stimulacije privrednika, davanju poticaja za različite programe zapošljavanja i pokretanja biznisa. Preventivne mjere na sprečavanje rada na crno: Visoke novčane kazne, zatvorske kazne, koje bi se uvrstile u već postojeće Zakone.”

(005,45)

“Preventivne mjere su svakako primjena etičkih kodeksa pogotvo u računovodstvu reviziji, koji direktno svojim djelovanjem mogu uticati na prikrivanje ili objelodanjivanje takvih nezakonitih radnji, pojačan inspeksijski nadzor nad primjenom poreznih zakona.”

(002,48)

Preventivne mjere za sprječavanje rada na crno su ključne za smanjenje sive ekonomije i osiguranje pravednih uvjeta rada. Iako neki smatraju da trenutno ne postoje dovoljno učinkovite mjere, postoji širok spektar prijedloga koji bi mogli pomoći u suzbijanju ovog problema. Povećanje inspeksijskih nadzora i redovnih kontrola, uvođenje strožijih kazni, uključujući visoke novčane i zatvorske sankcije, te pojačana edukacija radnika i poslodavaca o pravima i obavezama, navedeni su kao važni koraci. Dodatne preventivne mjere uključuju poticanje legalnog zapošljavanja putem poreznih olakšica i subvencija, kao i stvaranje mogućnosti za anonimne prijave slučajeva rada na crno. Saradnja s relevantnim institucijama, kao što su porezne uprave i socijalne službe, također je

istaknuta kao ključna za identifikaciju i sankcioniranje prekršitelja. Etika u poslovanju, naročito u oblastima računovodstva i revizije, može igrati važnu ulogu u sprječavanju prikrivanja nezakonitih radnji. Mnoge od predloženih mjera naglašavaju potrebu za prilagodbom postojećih zakona i uvođenjem strožih sankcija kako bi se osigurala veća usklađenost s propisima i smanjenje prakse rada na crno.

10. Koje mjere bi dale najefikasnije rezultate kada je u pitanju borba protiv poreznih zloupotreba kao što su siva ekonomija i rad na crno?

“To nisu samo mjere nego kombinacija dosta mjera a koja obuhvata naprijed navedene preventivn mjere Smanjenje poreza i doprinosa, Povećanje kazni za kršenje zakona, pojačane kontrole, edukacija poreznih obveznika, kadrovsko jačanje kontrolnih organa (porezna uprava i sl), neka vrsta podsticaja i nagrada za one koji poštuju zakone.”

(005,40)

“Smatram da bi najefikasnije mjere bile veća saradnja lokalne policije i poreznih organa. Lokalna policija poznaje svoj kvart u kojem patrolira te svaka pojava, promjena ili rad na crno oni veoma lihko uoče. Veoma dobro poznaju teren te kroz glassine saznaju da li neko obavlja djelatnost. S obzirom da potpuno poznaju lokalnu zajednicu lahko I dođu do saznanja ko I gdje obavlja bilo koju djelatnost.”

(003,38)

Borba protiv poreznih zloupotreba, uključujući sivu ekonomiju i rad na crno, zahtijeva kombinaciju rigoroznih mjera usmjerenih na poboljšanje zakonskog okvira, smanjenje poreznih opterećenja, te jačanje inspeksijskih i kontrolnih mehanizama. Među najefikasnijim prijedlozima ističu se povećanje kazni za prekršaje, digitalizacija poreskih procesa (e-fiskalizacija i e-fakture), te smanjenje poreza i pojednostavljenje administrativnih procedura, što bi podstaklo preduzetnike da posluju legalno. Veća saradnja između lokalne policije i poreskih organa, te edukacija i podizanje svijesti o štetnosti sive ekonomije, također se navode kao ključne mjere. Uvođenje poticaja i olakšica za legalno poslovanje moglo bi motivisati poslodavce i radnike da se uključe u formalne ekonomske tokove. U konačnici, sveobuhvatan pristup, uključujući borbu protiv korupcije i političku stabilnost, neophodan je za smanjenje sive ekonomije i rada na crno u dugoročnom periodu.

4.3. Opis nalaza istraživanja

Istraživanje pruža detaljan pregled ključnih nalaza iz analize postojeće literature o etičkim pristupima u prevenciji i suzbijanju poreznih zloupotreba, s naglaskom na sivu ekonomiju i rad na crno. Analizom podataka otkriveno je da siva ekonomija značajno utječe na sektorima kao što su građevinarstvo, ugostiteljstvo, maloprodaja i uslužne djelatnosti, gdje je neprijavlivanje radnika i transakcija česta praksa radi izbjegavanja poreznih obveza. Također, rad na crno je problematičan, osobito u sektorima s visokom sezonskom potražnjom ili lošim radnim uvjetima, gdje mnogi radnici nisu pravilno prijavljeni.

Literatura naglašava važnost etičkih principa u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno, ističući da nedostatak etičkih normi doprinosi širenju neformalnog zapošljavanja i izbjegavanju plaćanja poreza. Predložene strategije za suzbijanje poreznih zloupotreba uključuju jačanje nadzora, dosljednu primjenu zakona, edukaciju i podršku formalnom zapošljavanju. Ove strategije imaju potencijal značajno smanjiti sivu ekonomiju i rad na crno.

Zaključak istraživanja ističe potrebu za sveobuhvatnim pristupom i implementacijom etičkih standarda kako bi se efikasno suzbile porezne zloupotrebe. Integracija preporučenih strategija može poboljšati pravnu sigurnost, osigurati pravednije poslovno okruženje i potaknuti održivi ekonomski razvoj.

4.3.1. Etika u prevenciji sive ekonomije

S obzirom na to da siva ekonomija predstavlja ozbiljan društveno-ekonomski problem, neophodno je dublje razumijevanje etičkih aspekata kako bi se ovaj problem efikasno suzbio. Istraživanje prvo razmatra etičke kodekse koji su relevantni za poslovne prakse u FBiH, analizirajući njihov sadržaj i način primjene u svakodnevnom poslovnom okruženju. Posebna pažnja posvećuje se tome kako se etički principi i normativi primjenjuju u praksi s ciljem smanjenja neformalnih ekonomskih aktivnosti. U tom kontekstu, istražuju se relevantni zakonski okviri, regulatorne smjernice i korporativne politike koje podupiru poštene poslovne prakse, kao i uloga državnih institucija u provođenju ovih standarda.

Drugi aspekt istraživanja bavi se utjecajem neetičkog ponašanja na razvoj sive ekonomije. Ispituje se kako ponašanja kao što su izbjegavanje plaćanja poreza, nezakonito zapošljavanje i manipulacija računovodstvenim podacima doprinose širenju sive ekonomije. Analiza se fokusira na motive koji navode pojedince i organizacije na takvo ponašanje, kao i na društvene i ekonomske faktore koji pogoduju rastu sive ekonomije. Ova tema posebno razmatra kako neetičko ponašanje utiče na ekonomski sistem, uključujući smanjenje prihoda od poreza, nelojalnu konkurenciju i uticaj na društvenu pravdu. Na kraju, istraživanje naglašava potrebu za sveobuhvatnim pristupom prevenciji

sive ekonomije kroz integraciju etičkih standarda, zakonskih mjera i jačanje svijesti o etičkom poslovanju u društvu.

4.3.2. Etika i rad na crno

Ova tema istražuje kako etički principi mogu pomoći u smanjenju rada na crno u Federaciji Bosne i Hercegovine. Rad na crno predstavlja ozbiljan društveni problem, pa je potrebno primijeniti etičke standarde kako bi se poticalo pravedno i zakonito zapošljavanje. Istraživanje se bavi etičkim izazovima vezanim uz formalizaciju radnih odnosa, analizirajući razloge zbog kojih poslodavci i radnici često biraju rad na crno umjesto formalnog zapošljavanja. Također se razmatra kako etički principi mogu poslužiti kao sredstvo za promjenu ovog trenda, uzimajući u obzir relevantne zakonske okvire i smjernice koje podržavaju formalno zapošljavanje.

Drugi dio istraživanja fokusira se na uspješne primjere organizacija i inicijativa koje su primjenom etičkih standarda uspjele smanjiti rad na crno. Proučavaju se strategije i kampanje koje promiču svijest o važnosti poštenog poslovanja i poštivanja radnih prava, te se analizira njihov učinak na smanjenje rada na crno u FBiH. Ove inicijative često uključuju edukativne programe i javne kampanje koje nastoje podići svijest o negativnim posljedicama rada na crno i važnosti formalnog zapošljavanja.

4.3.3. Uloga regulatornih agencija i etičkih normi

Regulatorne agencije igraju ključnu ulogu u provođenju zakona i nadzoru poslovanja kako bi se osiguralo pridržavanje propisa i suzbijanje sive ekonomije. Istražuje se efikasnost mjera koje provode ove agencije u borbi protiv sive ekonomije, analizirajući njihovu usklađenost s međunarodnim standardima i izazove s kojima se suočavaju u prepoznavanju i sankcioniranju poreznih zloupotreba. Posebna pažnja posvećuje se primjeni tehnoloških inovacija i naprednih analitičkih alata kako bi se poboljšao nadzor i otkrile nepravilnosti.

Drugi aspekt istraživanja bavi se utjecajem nedostatka etičkog vođenja na učinkovitost regulatornih agencija. Analizira se kako manjak integriteta unutar tih agencija može dovesti do problema kao što su korupcija, slab nadzor ili selektivna primjena zakona. Također se proučavaju slučajevi u kojima je izostanak etičkih standarda unutar agencija rezultirao neuspjehom u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno.

4.3.4. Etički principi i pravni okvir

Ova tema se bavi istraživanjem etičkih principa i njihovom ulogom u jačanju pravnog okvira za borbu protiv poreznih zloupotreba u Federaciji Bosne i Hercegovine. Proučava se kako integracija etičkih principa može poboljšati pravne mehanizme, čime bi se efikasnije spriječila i suzbila siva ekonomija i rad na crno. Istražuju se zakonodavne

inicijative koje unapređuju etičke standarde u poslovanju, zapošljavanju i oporezivanju, kao i kako se te inicijative mogu prilagoditi međunarodnim standardima. Posebna pažnja posvećuje se identifikaciji potencijalnih promjena u zakonodavstvu koje bi podržale veću primjenu etičkih principa, čime bi se ojačao integritet poslovnog okruženja, povećala transparentnost i smanjile prilike za neetičko ponašanje povezano s poreznim zloupotrebama. mozes li mi ovaj tekst prepricati bez nabiranja:

4.4. Diskusija

Istraživanje pruža sveobuhvatan pregled ključnih nalaza koji proizlaze iz analize postojeće literature o etičkim pristupima u prevenciji i suzbijanju poreznih zloupotreba, s posebnim naglaskom na sivu ekonomiju i rad na crno. U skladu s provedenom analizom, istaknuti su sljedeći ključni nalazi:

4.4.1. Osvrt na glavne nalaze

Ovaj odsjek pruža interpretaciju ključnih nalaza istraživanja o etici u sprečavanju poreznih zloupotreba, sa posebnim osvrtom na sivu ekonomiju i rad na crno. Analiziraju se implikacije pronađenih rezultata za praksu, politiku i buduća istraživanja u ovoj važnoj oblasti.

Istraživanje je pokazalo da etički principi igraju ključnu ulogu u borbi protiv poreznih zloupotreba. Uključivanje etičkih standarda u pravni okvir može značajno povećati efikasnost mjera za suzbijanje sive ekonomije i neprijavljenog rada. Glavni zaključci istraživanja ukazuju na potrebu za podizanjem svijesti o etici u poslovanju, kako među poslodavcima, tako i među radnicima, što bi dovelo do promjene u ponašanju i većeg pridržavanja zakonskih propisa. Također je istaknuta važnost strožeg nadzora i uvođenja oštrijih sankcija kako bi se smanjila privlačnost nelegalnih aktivnosti, uz dodatni naglasak na edukaciju i obuku kao ključne alate za podizanje svijesti o štetnim efektima poreznih zloupotreba i promoviranje zakonitog poslovanja.

Interpretacija ovih nalaza ukazuje na potrebu za multidisciplinarnim pristupom koji uključuje saradnju svih relevantnih aktera: vlasti, regulatornih agencija, poslodavaca, radnika i civilnog društva. Samo zajedničkim naporima možemo postići održivo smanjenje poreznih zloupotreba i stvaranje pravednijeg poslovnog okruženja u FBiH.

4.4.2. Povezivanje s prethodnim radovima

Ovaj dio istraživanja predstavlja kritički osvrt na relevantna prethodna istraživanja i literaturu kako bi se istakla doprinosna vrijednost novih nalaza o etici u sprečavanju poreznih zloupotreba, posebno sive ekonomije i rada na crno.

Prethodna istraživanja su istakla različite aspekte povezane s poreznim zloupotrebama, uključujući analize uzroka, posljedica i strategija suzbijanja. Ključni nalazi ranijih radova ukazuju na kompleksnost problema sive ekonomije i rada na crno, naglašavajući važnost multidisciplinarnog pristupa u rješavanju ovih izazova.

Nova istraživanja doprinose razumijevanju uloge etičkih principa u prevenciji poreznih zloupotreba. Osvrt na postojeće literature ističe da etički pristupi mogu značajno unaprijediti efikasnost mjera suzbijanja sive ekonomije, pružajući teorijski i praktični okvir za primjenu relevantnih strategija.

Poseban fokus je na integraciji etičkih normi u pravni okvir i implementaciji etičkih standarda među poslodavcima i radnicima kao ključnom faktorom u borbi protiv nelegalnih aktivnosti. Interpretacija novih nalaza o etici u kontekstu poreznih zloupotreba naglašava potrebu za daljnjim istraživanjima i razvojem politika koje promovišu poštene poslovne prakse i transparentnost u poslovanju.

4.4.3. Ograničenja analize

Ovaj dio istraživanja posvećen je diskusiji o ograničenjima metodologije i analize u kontekstu proučavanja etičkih pristupa u prevenciji poreznih zloupotreba, posebno sive ekonomije i rada na crno.

Jedno od ključnih ograničenja predstavlja ograničen pristup relevantnim podacima i literaturi. Iako je korištena sistematska analiza dostupne literature, nedostatak specifičnih empirijskih studija ili podataka o primjeni etičkih principa u praksi može uticati na opsežnost analize i generalizaciju rezultata.

Drugo ograničenje odnosi se na kompleksnost prikupljanja pouzdanih informacija o etičkim praksama u realnom poslovnom okruženju, posebno u kontekstu sive ekonomije gdje su takve aktivnosti često skrivene ili nedovoljno dokumentovane.

Također, važno je naglasiti da analiza zavisi od dostupnih teorijskih radova i zakonodavnih propisa koji mogu varirati u primjeni i učinkovitosti među različitim geografskim i ekonomskim kontekstima. Ova varijabilnost može uticati na generalizaciju rezultata na nacionalnom nivou.

Konačno, iako su teorijski okviri i etički principi jasno identifikovani i analizirani, njihova primjena u praksi može biti podložna interpretacijama i varijacijama koje mogu uticati na efikasnost mjera suzbijanja poreznih zloupotreba.

Unatoč navedenim ograničenjima, ova analiza pruža korisne uvide u važnost etičkih pristupa u kontekstu prevencije poreznih zloupotreba i postavlja osnovu za daljnja istraživanja u ovoj oblasti.

4.4.4. Preporuke za daljnja istraživanja

Ova analiza literature prepoznala je nekoliko ključnih oblasti koje zaslužuju dodatna istraživanja radi boljeg razumijevanja i unapređenja etičkih pristupa u borbi protiv sive ekonomije i neprijavljenog rada u Federaciji Bosne i Hercegovine. Potrebno je detaljnije ispitati primjenu etičkih kodeksa u praksi, analizirajući prepreke i izazove s kojima se suočavaju organizacije pri implementaciji ovih standarda, uz identifikaciju mogućnosti za poboljšanje. Također, važno je provesti empirijska istraživanja o utjecaju etičkog vođenja na smanjenje sive ekonomije, uz analizu konkretnih slučajeva iz različitih sektora kako bi se identificirali faktori koji olakšavaju ili otežavaju uspješnu primjenu etičkih principa.

Komparativne analize međunarodnih praksi mogle bi pružiti smjernice za Bosnu i Hercegovinu, uspoređujući strategije zemalja koje su uspješno suzbile sivu ekonomiju, dok bi istraživanja o efikasnosti postojećih regulatornih mjera omogućila identifikaciju potencijalnih unapređenja u njihovoj primjeni. Praćenje dugoročnih trendova u sivoj ekonomiji pružilo bi uvid u promjene i buduće izazove, što bi omogućilo pravovremenu prilagodbu politika. Ove preporuke predstavljaju temelj za razvoj novih strategija koje će ojačati etičke standarde i efikasnost u borbi protiv poreznih zloupotreba i neprijavljenog rada.

5. ZAKLJUČAK

5.1. Da li su ispunjeni ciljevi rada

Ovaj rad je postavio nekoliko ključnih ciljeva s ciljem pružanja detaljnog uvida u problematiku poreznih zloupotreba u Federaciji Bosne i Hercegovine (FBiH) te predlaganja adekvatnih rješenja. U nastavku se daje osvrt na ispunjene ciljeve rada:

- *Istražiti u kojoj mjeri se etički kodeksi primjenjuju na tržištu rada u FBiH:*

Istraživanje je pokazalo da primjena etičkih kodeksa na tržištu rada u FBiH varira u zavisnosti od sektora i veličine poslovnih subjekata. Veće kompanije i međunarodne organizacije uglavnom imaju uspostavljene etičke kodekse i politike koje promovišu pošteno poslovanje i odgovornost. Međutim, u manjim preduzećima i neformalnom sektoru, primjena etičkih kodeksa je znatno slabija. Nedostatak svijesti o važnosti poslovne etike i nepostojanje sankcija za kršenje etičkih normi predstavljaju značajne prepreke. Unapređenje edukacije i promocije poslovne etike među svim učesnicima na tržištu rada ključno je za postizanje većeg nivoa primjene etičkih kodeksa.

- *Analizirati koliko su porezne zloupotrebe u formi sive ekonomije i rada na crno prisutne u FBiH:*

Analiza je otkrila da su porezne zloupotrebe u formi sive ekonomije i rada na crno široko rasprostranjene u FBiH. Statistički podaci i rezultati anketa ukazuju na visok nivo neformalnih ekonomskih aktivnosti koje negativno utiču na državne prihode i ekonomski razvoj. Posebno je zabrinjavajuće prisustvo rada na crno, gdje veliki broj radnika nije prijavljen i nema pristup osnovnim socijalnim pravima. Siva ekonomija ne samo da podriva porezni sistem, već i stvara nelojalnu konkurenciju za poslovne subjekte koji posluju u skladu sa zakonom.

- *Istražiti da li postoji jedinstvena metodologija pristupa sprečavanju poreznih zloupotreba u FBiH:*

Istraživanje je pokazalo da u FBiH ne postoji jedinstvena metodologija pristupa sprečavanju poreznih zloupotreba. Postoje različite inicijative i mjere koje sprovode porezni organi i druge relevantne institucije, ali nedostatak koordinacije i jedinstvenog pristupa smanjuje efikasnost ovih napora. Porezni inspektori često rade pod različitim pravilnicima i procedurama, što otežava konzistentno sprovođenje zakona. Potrebno je razviti jedinstvenu metodologiju koja će obuhvatiti sve aspekte borbe protiv poreznih zloupotreba, uključujući jačanje nadzora, dosljednu primjenu zakona, edukaciju i podršku formalnom zapošljavanju.

- *Ponuditi moguća rješenja u pogledu adekvatnog prevazilaženja problematike poreznih zloupotreba:*

Na osnovu prikupljenih podataka i analize, rad predlaže nekoliko rješenja za efikasno rješavanje problema poreznih zloupotreba. Preporučuje se unapređenje nadzora i kontrole kroz jačanje kapaciteta poreznih inspekcija i korištenje savremenih tehnologija za praćenje poslovnih aktivnosti. Također, ističe se potreba za dosljednom primjenom zakona i uvođenjem odgovarajućih sankcija za prekršioce.

Važno je i povećanje svijesti javnosti o negativnim posljedicama poreznih zloupotreba i važnosti poštivanja zakona putem edukativnih kampanja. Također, preporučuje se pružanje podrške formalnom zapošljavanju kroz poreske olakšice i poticaje za poslodavce koji legalno zapošljavaju radnike. Ako se ove mjere dosljedno primjene, mogu značajno doprinijeti smanjenju poreznih zloupotreba, unapređenju poslovne etike i stvaranju stabilnijeg ekonomskog okruženja u Federaciji Bosne i Hercegovine.

5.2. Odgovori na istraživačka pitanja

- *U kojim oblicima i djelatnostima se najčešće pojavljuju porezne zloupotrebe kao što su siva ekonomija i rad na crno?*

Istraživanje je pokazalo da se porezne zloupotrebe najčešće pojavljuju u sektorima poput građevinarstva, ugostiteljstva, maloprodaje, te u različitim uslužnim djelatnostima. Ovi sektori su skloni pojavi sive ekonomije i rada na crno zbog visoke fluktuacije radne snage,

sezonskog karaktera poslova i često nereguliranih radnih uslova. U građevinarstvu, naprimjer, radnici su često angažovani bez formalnih ugovora, čime se izbjegava plaćanje poreza i doprinosa. Slična situacija je i u ugostiteljstvu, gdje su radnici često prijavljeni na minimalne sate rada dok preostalo vrijeme rade "na crno". U maloprodaji i uslugama, siva ekonomija se manifestuje kroz neizdavanje fiskalnih računa i neprijavlivanje prometa, što dovodi do izbjegavanja poreznih obaveza.

- *Da li je nedostatak primjene etičkog kodeksa povezan sa sveprisutnom sivom ekonomijom i radom na crno?*

Nedostatak primjene etičkog kodeksa direktno je povezan sa prisutnošću sive ekonomije i rada na crno. Etički kodeksi postavljaju standarde poštenog i odgovornog poslovanja, a njihova neprimjena omogućava poslovnim subjektima da se upuste u neetične prakse. Kada se etički kodeksi ne poštuju, poslodavci i radnici osjećaju manju obavezu da slijede zakonske propise, što rezultuje povećanim slučajevima poreznih zloupotreba. U istraživanju je utvrđeno da nedostatak svijesti i edukacije o važnosti etičkog poslovanja doprinosi raširenosti sive ekonomije. Poslodavci koji ne primjenjuju etičke kodekse češće se odlučuju za neformalno zapošljavanje, što dodatno podriva pravni i poreski sistem države.

- *Kakva je uloga etičkog kodeksa u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno?*

Etički kodeksi igraju ključnu ulogu u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno. Oni postavljaju jasne standarde i očekivanja za ponašanje poslodavaca i radnika, promovišući poštenje, transparentnost i odgovornost u poslovanju. Implementacija etičkih kodeksa može pomoći u smanjenju neformalnih ekonomskih aktivnosti tako što poslodavcima i radnicima daje okvir za poštivanje zakonskih i poreskih obaveza. Također, etički kodeksi mogu poslužiti kao alat za edukaciju i osvješćivanje o negativnim posljedicama sive ekonomije, podstičući kulturu legalnog poslovanja. Radnici koji su svjesni svojih prava i poslodavci koji poštuju etičke norme skloniji su prijavljivanju i plaćanju poreza, što dugoročno doprinosi ekonomskoj stabilnosti i pravnoj sigurnosti.

- *Koje mjere bi dale najefikasnije rezultate kada je u pitanju borba protiv poreznih zloupotreba kao što su siva ekonomija i rad na crno?*

Mjere koje bi najviše doprinijele u borbi protiv poreznih zloupotreba uključuju jačanje nadzora i kontrole, što podrazumijeva povećanje kapaciteta poreznih inspekcija, zapošljavanje dodatnog osoblja i uvođenje naprednih tehnologija za praćenje poslovnih aktivnosti. Upotreba analitičkih alata za identifikaciju rizika i ciljane inspekcije može znatno poboljšati efikasnost.

Važno je također osigurati dosljednu primjenu zakona, što podrazumijeva jednaku primjenu zakonskih propisa za sve poslovne subjekte i uvođenje strožih sankcija za prekršioce, uključujući finansijske kazne i druge mjere koje mogu djelovati kao odvraćanje.

Edukacija i osvješćivanje su ključni, sa kampanjama koje podižu svijest o štetnosti sive ekonomije i rada na crno te promoviraju pozitivne primjere legalnog poslovanja. Ove kampanje trebaju biti usmjerene na radnike, poslodavce i širu javnost.

Pružanje podrške formalnom zapošljavanju kroz poreske olakšice, subvencije i smanjenje administrativnih prepreka može motivirati poslodavce da posluju legalno. Kombinacija ovih mjera može značajno smanjiti sivu ekonomiju i rad na crno, te unaprijediti transparentnost, pravnu sigurnost i ekonomski razvoj u Federaciji Bosne i Hercegovine.

5.3. Rezultati istraživanja

Istraživanje provedeno u kontekstu Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) imalo je za cilj detaljnu analizu prisutnosti poreznih zloupotreba, s posebnim fokusom na sivu ekonomiju i rad na crno. Ove pojave predstavljaju ozbiljan problem za ekonomski razvoj i stabilnost društva, jer narušavaju tržišnu ravnotežu i smanjuju državne prihode. Stoga je bilo neophodno istražiti njihove glavne karakteristike, rasprostranjenost i uticaj na različite sektore i djelatnosti.

Istraživanje je pružilo sveobuhvatan uvid u prisutnost poreznih zloupotreba u FBiH, istaknuvši sektore i djelatnosti gdje su ove pojave najrasprostranjenije, te ukazalo na ključnu ulogu etičkih kodeksa u njihovom suzbijanju. Identifikovane mjere pružaju jasan put ka efikasnijoj borbi protiv sive ekonomije i rada na crno, promovišući pošteno i legalno poslovanje koje je temelj za održivi ekonomski razvoj i društvenu stabilnost.

5.3.1. Prisutnost poreznih zloupotreba

Jedan od glavnih ciljeva istraživanja bio je dobiti detaljan uvid u specifične sektore i djelatnosti gdje su porezne zloupotrebe najrasprostranjenije. Prikupljeni podaci pokazuju da su siva ekonomija i rad na crno najčešće prisutni u sektorima građevinarstva, ugostiteljstva, maloprodaje i uslužnih djelatnosti.

U građevinskom sektoru, porezne zloupotrebe se manifestuju kroz različite oblike neprijavljenog rada. Radnici često rade bez formalnih ugovora o radu, čime gube sva zakonska prava i zaštite koje im pripadaju. U mnogim slučajevima, radnici su prijavljeni na minimalan broj sati rada, dok ostatak vremena rade "na crno". Ovakva praksa omogućava poslodavcima da smanje troškove rada, izbjegavajući plaćanje poreza i doprinosa za socijalno i zdravstveno osiguranje. Posljedice ovakvih praksi su višestruke, uključujući nesigurnost radnika, smanjene penzijske doprinose i manjak državnih prihoda.

U sektoru ugostiteljstva, siva ekonomija je također vrlo prisutna. Neizdavanje fiskalnih računa je česta praksa koja omogućava vlasnicima restorana, kafića i drugih ugostiteljskih objekata da izbjegnu plaćanje poreza na promet. Ovo dovodi do neloyalne konkurencije, gdje oni koji posluju legalno gube prednost zbog viših troškova poslovanja. Uz to, radnici

u ugostiteljstvu često rade bez prijave, što ih stavlja u nesiguran položaj bez pristupa socijalnim i zdravstvenim beneficijama.

U maloprodaji, siva ekonomija se manifestuje kroz neprijavljivanje prometa i neizdavanje fiskalnih računa. Trgovci koji praktikuju ove metode izbjegavaju plaćanje PDV-a i drugih poreza, čime ostvaruju veći profit na račun države i poštenih trgovaca. Ova praksa je štetna ne samo za državne prihode, već i za same potrošače koji su uskraćeni za prava koja im pripadaju prilikom reklamacija i vraćanja robe.

U uslužnim djelatnostima, kao što su frizerski saloni, automehaničarske radionice i slične usluge, siva ekonomija je također rasprostranjena. Poslodavci često ne prijavljuju radnike ili ih prijavljuju na minimalne sate rada. Slične prakse kao u građevinarstvu i ugostiteljstvu omogućavaju poslodavcima da smanje operativne troškove, ali istovremeno stvaraju nesigurnost za radnike i smanjuju državne prihode.

Istraživanje je pokazalo da su porezne zloupotrebe najzastupljenije u sektorima građevinarstva, ugostiteljstva, maloprodaje i uslužnih djelatnosti. Ove zloupotrebe ne samo da negativno utiču na državne prihode, već i na prava radnika i poštenu konkurenciju. Neophodno je provesti strože mjere nadzora, dosljedno primjenjivati zakone i podizati svijest javnosti o štetnosti sive ekonomije kako bi se efikasno suzbile ove negativne pojave.

Tabela 4. Pristunost sive ekonomije i rada na crno u različitim sektorima

Sektor	Pristurnos sive ekonomije i rada na crno
Građevinarstvo	Visoka
Ugostiteljstvo	Visoka
Maloprodaja	Srednja
Uslužnje djelatnosti	Srednja

Izvor: Izrada autora prema javno dostupnim podacima

5.3.2. Uloga etičkog kodeksa

Drugi ključni aspekt istraživanja bio je detaljno utvrditi ulogu etičkih kodeksa u borbi protiv poreznih zloupotreba, s posebnim osvrtom na njihovu dosljednu primjenu u praksi. Etički kodeksi, iako formalno postoje unutar mnogih kompanija i sektora, često se ne implementiraju na način koji bi imao značajan uticaj na smanjenje sive ekonomije i rada na crno.

Istraživanje je pokazalo da etički kodeksi često ostaju samo na papiru, bez stvarne primjene u svakodnevnom poslovanju. Ova neefikasnost je direktno povezana s visokim nivoom poreznih zloupotreba. Kada etički kodeksi nisu adekvatno primijenjeni, stvara se okruženje u kojem poslodavci i radnici osjećaju manju obavezu pridržavati se zakonskih

propisa. Ovaj nedostatak odgovornosti i moralne obaveze omogućava široku praksu neformalnog zapošljavanja i neplaćanja poreza.

Rasprostranjenost sive ekonomije i rada na crno u velikoj mjeri može se pripisati neprimjenjivanju etičkih kodeksa. U sektorima gdje etički standardi nisu integrirani u poslovnu kulturu, poslodavci su skloniji zapošljavanju radnika bez ugovora ili prijavljivanja na minimalne sate rada. Ovo ne samo da smanjuje troškove za poslodavce, već i značajno ugrožava prava radnika, koji su često izloženi nesigurnim radnim uvjetima i bez ikakve socijalne zaštite.

Poslodavci koji ne poštuju etičke norme doprinose slabljenju pravnog i poreskog sistema države. Neprijavlivanjem radnika i prometa, izbjegavaju plaćanje poreza i doprinosa, čime direktno oštećuju državni budžet. Ove prakse smanjuju ukupne poreske prihode, koji su ključni za finansiranje javnih usluga i infrastrukture. Dugoročno, ovaj trend može dovesti do smanjenja kvaliteta života za sve građane.

Poslodavci koji ne primjenjuju etičke kodekse češće se odlučuju za prakse koje uključuju neformalno zapošljavanje. To uključuje radnike bez ugovora, neprijavljene sate rada i izbjegavanje plaćanja zakonom propisanih poreza i doprinosa. Ovakve prakse ne samo da podrivaju konkurenciju na tržištu, već i stvaraju nesigurnost za radnike, koji nemaju pristup osnovnim socijalnim i zdravstvenim beneficijama.

Za efikasniju borbu protiv sive ekonomije i rada na crno, ključno je osnažiti primjenu etičkih kodeksa kako bi oni postali aktivni dijelovi poslovne prakse, a ne samo formalni dokumenti. Ovo uključuje redovne provjere i revizije unutar kompanija.

Edukacija i osvješćivanje poslodavaca i radnika o značaju etičkog poslovanja igraju ključnu ulogu u podizanju svijesti o negativnim posljedicama poreznih zloupotreba i prednostima legalnog poslovanja.

Uvođenje sankcija za nepoštivanje etičkih normi može dodatno motivirati poslodavce da se pridržavaju zakonskih i moralnih obaveza.

Također, promocija pozitivnih primjera kompanija koje dosljedno primjenjuju etičke kodekse i posluju legalno može poslužiti kao uzor drugim poslovnim subjektima, motivirajući ih da slijede sličan put.

Etički kodeksi igraju ključnu ulogu u borbi protiv sive ekonomije i rada na crno. Njihova dosljedna primjena može značajno smanjiti porezne zloupotrebe, osigurati prava radnika i ojačati pravni i poreski sistem države. Implementacija preporučenih mjera može pomoći u postizanju boljih rezultata u ovoj borbi i promovisanju poštenog i legalnog poslovnog okruženja.

5.3.3. Identifikacija mjera

Na osnovu analize prisutnosti poreznih zloupotreba i uloge etičkih kodeksa, istraživanje je također imalo za cilj identifikovati mjere koje bi mogle biti najefikasnije u njihovom suzbijanju. Preporučene mjere uključuju:

Jedan od ključnih koraka u unapređenju nadzora i kontrole je povećanje kapaciteta poreznih inspekcija, što uključuje zapošljavanje dodatnog osoblja, uključujući obučene porezne inspektore i specijaliste za finansijske istrage. Također, implementacija naprednih tehnologija za praćenje poslovnih aktivnosti može značajno poboljšati efikasnost nadzora. Korištenje softverskih rješenja za analizu podataka i praćenje transakcija u realnom vremenu omogućava brže i preciznije otkrivanje poreznih zloupotreba. Integracija ovih tehnologija sa postojećim bazama podataka i platformama za razmjenu informacija dodatno pojačava kapacitete za kontrolu i sankcionisanje nepravilnosti. Za postizanje željenih rezultata važno je osigurati strože sankcije za prekršioce, uključujući ne samo finansijske kazne već i druge mjere kao što su zatvaranje preduzeća i krivično gonjenje odgovornih osoba. Efikasna primjena zakona podrazumijeva jednak tretman svih subjekata, bez obzira na njihovu veličinu ili utjecaj. Transparentnost u postupcima nadzora i sankcionisanja je također ključna za osiguranje povjerenja javnosti u pravni sistem. Potrebno je implementirati jasne smjernice i redovne edukacije za sve uključene strane kako bi se osigurala dosljednost u primjeni zakona. Podizanje svijesti o štetnosti sive ekonomije i rada na crno te promocija benefita legalnog poslovanja su od suštinskog značaja. Edukativne kampanje trebaju informisati građane i poslodavce o važnosti poštivanja zakona i doprinosu poreznim prihodima za finansiranje javnih usluga i infrastrukture. Ove kampanje mogu uključivati radionice, seminare i medijske aktivnosti koje educiraju o rizicima ilegalnih aktivnosti. Također, promocija pozitivnih primjera legalnog poslovanja može motivisati druge. Edukacija treba biti stalna i prilagođena različitim grupama, uključujući mlade, poduzetnike i radnike. Stvaranje povoljnijih uslova za formalno zapošljavanje može se postići kroz različite mjere podrške, kao što su poreske olakšice i subvencije za poslodavce koji legalno zapošljavaju radnike i plaćaju sve doprinose. Ove mjere mogu uključivati smanjenje poreznih stopa, povoljnije uvjete za poslodavce u prvih nekoliko godina poslovanja i subvencije za zapošljavanje mladih i dugotrajno nezaposlenih osoba. Smanjenje administrativnih prepreka i troškova vezanih za formalno zapošljavanje može dodatno potaknuti poslodavce da posluju u skladu sa zakonom, uključujući pojednostavljenje procedura za registraciju preduzeća, prijavu radnika i obračun poreza, kao i pružanje podrške kroz informativne centre i online platforme.

Sveobuhvatan pristup u borbi protiv poreznih zloupotreba zahtijeva kombinaciju jačanja nadzora, dosljedne primjene zakona, edukacije i podrške formalnom zapošljavanju. Implementacija ovih mjera može značajno smanjiti prisutnost sive ekonomije i rada na crno, te promovisati pošteno i legalno poslovno okruženje koje doprinosi ekonomskom razvoju i stabilnosti društva.

5.4. Ključni nalazi

U kontekstu Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH), istraživanje je bacilo svjetlo na ključne izazove i potencijalna rješenja u suzbijanju poreznih zloupotreba, posebno ističući sivu ekonomiju i rad na crno kao dominantne oblike. Analizom prisutnosti ovih negativnih pojava u sektorima kao što su građevinarstvo, ugostiteljstvo, maloprodaja i uslužne djelatnosti, otkrivena je njihova značajna rasprostranjenost i dubok utjecaj na ekonomski razvoj i stabilnost društva. Ovi sektori, koji često djeluju izvan formalnih okvira, postaju plodno tlo za nezakonite prakse poput rada na crno i izbjegavanja plaćanja poreza, čime se ozbiljno narušava integritet ekonomskog sistema i stvara nepravda prema onima koji posluju po zakonu. Osim toga, široka prisutnost sive ekonomije i rada na crno dodatno potkopava povjerenje u institucije i remeti ravnotežu tržišta, otežavajući ekonomski razvoj i stvarajući nejednakosti među građanima. Stoga je nužno dublje razumijevanje ovih fenomena i razvoj strategija za njihovo suzbijanje kako bi se osigurala održivost ekonomskog rasta i socijalne pravde.

Nedostatak primjene etičkih kodeksa otkriva dublje probleme u društvu i poslovanju. Kada poslodavci i radnici zanemaruju ili selektivno primjenjuju etičke smjernice, to ne samo da stvara atmosferu nepovjerenja i nepravednosti, već i direktno potiče na nelegalne prakse, poput rada na crno ili izbjegavanja plaćanja poreza. Odsustvo etičkog djelovanja utiče na izbor radnika i poslodavaca da zaobilaze formalne procedure zapošljavanja, birajući kraći put koji ne podrazumijeva poštivanje zakona. To stvara začarani krug, jer što više ljudi prihvata neetičko ponašanje kao normalno, to postaje teže uspostaviti pravnu i etičku odgovornost. Rješavanje ovog problema zahtijeva ne samo jačanje zakonskih okvira i strože sankcije za kršenje zakona, već i dublje promjene u kulturi i svijesti društva. Potrebno je raditi na promociji etičkih vrijednosti kroz obrazovanje i javne kampanje, kako bi se stvorila kritična masa koja aktivno podržava etičke standarde u poslovanju i svakodnevnom životu.

Preporučene mjere za suzbijanje poreznih zloupotreba su ključne za stvaranje okruženja u kojem poštenu poslovni subjekti mogu uspješno poslovati, dok se neetičke prakse sankcionišu i suzbijaju. Jačanje nadzora i kontrole podrazumijeva ne samo povećanje broja poreznih inspektora, već i primjenu naprednih tehnologija kako bi se efikasnije otkrivali slučajevi nepravilnosti. Ovo je vitalno jer omogućava brže reagovanje na nezakonite aktivnosti i otežava ilegalno poslovanje. Dosljedna primjena zakona je također ključna. Strože sankcije za prekršioce, poput finansijskih kazni i zatvorskih kazni, šalju snažnu poruku da se nezakonite radnje ne tolerišu i da će biti kažnjene. Ovo ne samo da osigurava pravdu, već i djeluje kao preventivna mjera za one koji bi možda razmišljali o izbjegavanju zakona. Edukacija i osvješćivanje javnosti su neophodni za promjenu kulture i stvaranje svijesti o štetnosti sive ekonomije i rada na crno. Kampanje koje informišaju građane o važnosti poštivanja zakona i poreznih obaveza mogu promijeniti percepciju o nelegalnom poslovanju i motivisati ljude da podrže legalne prakse. Podrška formalnom zapošljavanju, kroz poreske olakšice, subvencije i smanjenje administrativnih

prepreka, stvara stimulatívno okruženje za poslodavce da legalno zapošljavaju radnike. Ovo ne samo da povećava transparentnost na tržištu rada, već i omogućava radnicima da ostvare svoja prava i beneficije.

U zaključku, ističe se neophodnost sveobuhvatnog pristupa u borbi protiv poreznih zloupotreba. Ovaj pristup zahtijeva angažovanje svih relevantnih aktera u društvu - od vlasti i regulatornih agencija do poslodavaca, radnika i civilnog društva. Samo uz zajedničke napore i odlučne korake možemo postići cilj stvaranja pravednijeg i održivijeg ekonomskog okruženja za sve građane Federacije Bosne i Hercegovine. Ovo implicira potrebu za koordinisanim djelovanjem kako bi se identifikovali uzroci i rješavali problemi povezani s poreznim zloupotrebama na svim nivoima društva. To znači uspostavljanje efikasnih mehanizama za dijalog i saradnju između različitih dionika, kao i promovisanje transparentnosti i odgovornosti u poslovanju. Ključno je također naglasiti važnost kontinuisanog praćenja i evaluacije implementiranih mjera radi osiguranja njihove efikasnosti i prilagođavanja promjenama u ekonomskom i društvenom okruženju. Samo kroz zajednički i koordinisani angažman svih relevantnih subjekata možemo stvoriti okruženje u kojem će se porezne zloupotrebe smanjiti, a transparentnost, fer tržišna konkurencija i ekonomski rast biti podstaknuti.

REFERENCE

1. Bajgorić, N. i Somun-Kapetanović, R. (2012). *Uvod u metodologiju naučno-istraživačkog rada*. Sarajevo: Ekonomski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
2. Aleksić, A. (2007). Poslovna etika-element uspješnog poslovanja. *Zbornik ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 5(1), 419-429. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/26144>
3. Ćorić, M., & Jelavić, I. (2009). Etika u poslovanju: Etičko vodstvo u poslovnom kontekstu sa slučajevima iz prakse. *Obnovljeni život*, 64(3), 393-404.
4. Dujanić, M. (2003). Poslovna etika u funkciji managementa. *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci: časopis za ekonomsku teoriju i praksu*, 21(1), 53-63. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/103597>
5. *Handbook of Code of Ethics for Professional Accountants* (2013), New York, International Ethics Standard Bord for Accountants (www.ifac.org, 29.09.2013).
6. Krkač, K., Volarević, H., & Josipović, M. (2011). Načela poslovne etike i korporacijske društvene odgovornosti u području računovodstva, revizije, finansija i bankarstva. *Obnovljeni život*, 66(2), 187-199. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/67989>
7. Malinić, D. (2011). Etička dimenzija kvaliteta finansijskog izveštavanja. *Ekonomika preduzeća*, 59(5-6), 243261.
8. Grivec, M. (2009). *Tržišno komuniciranje i etički nepoželjno djelovanje ponuđača na tržištu*. Magistarsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta
9. Grivec, M. (2014). Etika u računovodstvu. *Praktični menadžment: stručni časopis za teoriju i praksu menadžmenta*, 5(2), 17-22.
10. Kalacun, S. (2001): *Poslovna etika*. Ljubljana: Združenje Manager
11. Gosar, A. (1994). *Moderna društvena etika: sociološke i ekonomske osnove*. Ljubljana: Rokus
12. Možina, S. (1995). *Poslovno komuniciranje*. Maribor: Obzorja
13. Maxwell, J.C. (2007). *Ne postoji nešto poput "poslovne" etike: postoji samo jedno pravilo za donošenje odluka*. Velenje: IPAK, Institut za simboličku analizu i razvoj informacijskih tehnologija
14. Muren, A. (2011). *Poslovna etika računovođe*.
15. Čatipović, I. (2014). ELLN-6. godišnji pravni seminar: Rad na crno. *Zagrebačka pravna revija*, 3(1), 107-111.
16. Florjančič, J., Ferjan, M. (2000). *Upravljanje poslovnom komunikacijom* Kranj: Moderna organizacija
17. Čolakhodžić, E. (2021). *Metodologija i tehnologija naučnoistraživačkog rada*. Ekrem Čolakhodžić.
18. Glavina, D., & Dragičević Prtenjača, M. (2018). Kazneno djelo utaje poreza kao oblik porezne evazije s posebnim osvrtom na poslovanje preko poreznih utočišta. *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 9(1.), 175-208.
19. Deeming, C. (2013). Guy Standing (2011), The Precariat: The New Dangerous Class. London: Bloomsbury Academic.£ 19.99, pp. 198, pbk. *Journal of Social Policy*, 42(2), 416-418.

20. Schneider, F. (2003). Veličina i razvoj sive ekonomije i radne snage u sivoj ekonomiji u 22 tranzicijske zemlje i 21 zemlji OECD-a: Što doista znamo?. *Finansijska teorija i praksa*, 27(1), 1-29.
21. International Labour Organization (2013). *Inspekcija rada i neprijavljeni rad u EU*. Preuzeto sa https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_622832.pdf.
22. Beausejor, A. (2018). *Istraživanje stavova građana o sivoj ekonomiji*. Preuzeto sa: <https://sliderplayer.com/slide/15074186/>
23. Dedić, S., & Gradašćević-Sijerčić, J. (2000). *Temelji međunarodnog radnog prava*. Pravni centar, Sarajevo.
24. Čatipović, I. (2014). ELLN-6. godišnji pravni seminar: Rad na crno. *Zagrebačka pravna revija*, 3(1), 107-111. Preuzeto s <https://srce.hr/129516>
25. Schneider, F., & Enste, D. H. (2000). "Sive ekonomije: Veličina, uzroci i posljedice". *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114.
26. Feige, E. L. (1990). "Definisanje i procjena podzemnih i neformalnih ekonomija: Pristup nove institucionalne ekonomije". *World Development*, 18(7), 989-1002.
27. Dell'Anno, R., & Solomon, O. H. (2008). "Rad na crno i ekonomska efikasnost". *Review of Income and Wealth*, 54(3), 331-355.
28. Gligorić, D. (2019) 'Utaja poreza u Federaciji Bosne i Hercegovine: Analiza i preporuke', *Ekonomski pregled*, 70(3), str. 295-310.
29. Šelo Šabić, S. (2020) 'Ekonomski efekti sive ekonomije u BiH', *Revija za ekonomske studije*, 15(2), str. 123-140.
30. Bećirović, E. i Avdić, S. (2018) 'Siva ekonomija i utaja poreza: Analiza uzroka i posljedica u BiH', *Finansijska teorija i praksa*, 43(1), str. 89-104.
31. Avdić, A. (2017) 'Faktori koji utiču na poreske zloupotrebe u Bosni i Hercegovini', *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Sarajevu*, 42(2), str. 243-258.
32. Hadžić, A. (2020) *Etika i korupcija u poreznom sistemu Bosne i Hercegovine*. Doktorska disertacija. Pravni fakultet, Univerzitet u Sarajevu
33. Omerović, A. (2019) *Poreske zloupotrebe i siva ekonomija u Federaciji Bosne i Hercegovine*. Magistarski rad. Ekonomski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
34. Jurić, A. (2020) *Strukturalna etička rješenja u borbi protiv poreznih zloupotreba u BiH*. Magistarski rad. Ekonomski fakultet, Univerzitet u Sarajevu.
35. Kovačević, N. (2019) *Etika i porezna politika: Siva ekonomija i rad na crno*. Doktorska disertacija. Pravni fakultet, Univerzitet u Banjaluci.
36. Rose-Ackerman, S. i Palifka, B. J. (2016) *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge: Cambridge University Press.
37. Memić, A. (2020). "Preporuke za unapređenje mjera protiv poreznih zloupotreba u Federaciji Bosne i Hercegovine". *Ekonomski pregled*, 71(5), 459-482.
38. Zakon o poreznoj upravi FBiH (*Službene novine FbiH* broj 33/02, 28/04, 57/09, 40/10, 29/11 - odluka US, 27/12, 7/13, 71/14, 91/15 i 44/22)

39. Zakon o porezu na dohodak FBiH (*Službene novine FBiH* broj: 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13)
40. Pravilnik o primjeni Zakona o porezu na dohodak (*Službene novine FBiH* broj: 67/08 , 4/10, 86/10,10/11,53/11, 20/12, 27/13, 71/13, 90/13, 45/14, 52/16, 59/16 i 38/17, 03/18, 30/18 i 21/20, 48/21 i 77/21.
41. Zakon o upravnom postupku FBiH (*Službene novine Federacije BiH* broj 2/98, 48/99 i 61/22).
42. Zakon o radu FBiH (*Službene novine FBiH* broj 26/16, 89/18, 23/20-odluka US, 49/21- dr. zakon 10/21 – dr. zakon 44/22)
43. Zakon o prekršajima FBiH (*Službene novine Federacije BiH*, br. 63/14 i *Službeni glasnik BiH broj 41/22* - odluka Ustavnog suda BiH i 68/22 - odluka Ustavnog suda BiH)
44. Svjetska banka. (2017). *Doing Business 2017 Report*. Dostupno na: [http://doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf](http://doingbusiness.org/~/media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf)
45. Freedom House. (2016). *Nations in Transit: Bosnia and Herzegovina*. Dostupno na: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/bosnia-and-herzegovina>
46. FREN. (2013). *Studija o sivoj ekonomiji*. Dostupno na: <http://uzmiracun.rs/images/publikacije/FREN%20-%20Studija%20o%20sivoj%20ekonomiji%202013.pdf>
47. Tužilaštvo Bosne i Hercegovine. (2015). *Informacija o radu za 2015. godinu*. Dostupno na: http://tuzilastvobih.gov.ba/files/docs/izvjestaji/INFORMACIJA_2015_-finalna_verzija_bos_fin.pdf
48. Mastercard Center. (2016). *Reducing the Shadow Economy*. Dostupno na: http://mastercardcenter.org/wp-content/uploads/2016/05/Insight-Brief_Reducing-the-Shadow-Economy.pdf
49. Agencija za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini (FIPA). (n.d.). *Doprinosi u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: <http://fipa.gov.ba/informacije/poslovanje/doprinosi/default.aspx?id=90&langTag=hr-HR>
50. Međunarodni monetarni fond (MMF). (2018). *Studija o ekonomskoj situaciji u Bosni i Hercegovini*. Dostupno na: <https://ba.voanews.com/a/4244298.html>